

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

навчально-методичний комплекс дисципліни

Навчальний посібник

Рекомендовано Методичною радою КПІ ім. Ігоря Сікорського
як навчальний посібник для здобувачів ступеня бакалавра
за освітньо-професійною програмою ««Міжнародні соціальні проекти
та волонтерська діяльність»
спеціальності 231 Соціальна робота

Електронне мережеве навчальне видання

Київ
КПІ ім. Ігоря Сікорського
2022

Соціальна психологія: навчально-методичний комплекс дисципліни [Електронний ресурс]: навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра за освітньо-професійною програмою ««Міжнародні соціальні проекти та волонтерська діяльність» спеціальності 231 Соціальна робота. Укл.: О.І. Боковець. К. : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. 60 с.

Укладач	<i>Боковець Ольга Ігорівна</i> доктор філософії з психології
Відповідальний редактор	<i>Богачев Роман Михайлович</i> кандидат філософських наук, доцент
Рецензент	<i>Кальченко Лариса Володимирівна</i> доктор педагогічних наук, доцент
	<i>Василець Ольга Іванівна</i> викладач кафедри соціології

*Гриф надано Методичною радою КПІ ім. Ігоря Сікорського
(протокол № 5 від 26.05.2022 р.)
за поданням Вченої ради факультету соціології і права
(протокол № 9 від 28.04.2022 р.)*

Навчально-методичний комплекс дисципліни містить конспекти лекцій, плани семінарських занять, завдання для самостійної роботи, рекомендації щодо виконання завдань. Видання адресовано студентам закладів вищої освіти для ознайомлення їх зі структурою та змістом навчальної дисципліни, а також з категоріальним апаратом соціальної психології, соціально-психологічними явищами та феноменами.

З М І С Т

1. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ	5
2. СТРУКТУРА ДИСЦИПЛІНИ – ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН	6
3. КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙ	12
Лекція 1. Соціальна психологія як наука.....	12
Лекція 2. Соціальна психологія особистості	15
Лекція 3. Соціалізація особистості.....	18
Лекція 4. Психологія спілкування	22
Лекція 5. Психологія міжособистісної взаємодії.....	25
Лекція 6. Соціальна психологія малих груп	29
Лекція 7. Соціальна психологія великих груп	33
Лекція 8. Соціальна психологія територіальних громад.....	36
Лекція 9. Прикладна соціальна психологія	42
4. СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ	46
Семінар 1. Вступ до соціальної психології.....	46
Семінар 2. Методи соціальної психології.....	46
Семінар 3. Особистість як предмет вивчення.....	47
Семінар 4. Особистість у системі соціальних зв'язків	47
Семінар 5. Соціалізація особистості.....	48
Семінар 6. Соціально-психологічний вплив і девіантна поведінка	48
Семінар 7. Спілкування як соціально-психологічна проблема	49
Семінар 8. Комунікативна сторона спілкування	49
Семінар 9. Перцептивна сторона спілкування	50
Семінар 10. Інтерактивна сторона спілкування	50
Семінар 11. Динамічні процеси у малій групі.....	51
Семінар 12. Лідерство та керівництво в малих групах.....	51
Семінар 13. Психологічні характеристики великих соціальних груп	51
Семінар 14. Психологічні особливості великих стихійних груп	52
Семінар 15. Соціальна психологія міжгрупових відносин	53
Семінар 16. Рефлексивна психологія територіальних громад	53
Семінар 17. Теоретичні та методичні засади прикладної соціальної психології	54
Семінар 18. Основні сфери застосування прикладної соціальної психології	54
5. РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СЕМЕСТРОВОГО ЗАВДАННЯ	55
6. КОНТРОЛЬНІ ЗАХОДИ	55
7. ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ	56
8. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	59

9. СПИСОК ПОСИЛАНЬ	61
10. ДОДАТКИ.....	62
Додаток 1. Зразки тестового завдання.....	62
Додаток 2. Перелік питань до залікової контрольної роботи	63
Додаток 3. Перелік орієнтовних питань до МКР	65

1. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Програма вивчення навчальної дисципліни «Соціальна психологія» складана відповідно до освітньо-професійної програми ««Міжнародні соціальні проєкти та волонтерська діяльність» підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота.

Навчальна дисципліна є обов'язковою та належить до циклу професійної підготовки, за структурно-логічною схемою вивчається у третьому семестрі. Дана навчальна дисципліна тісно пов'язана з психологією та філософією, що передують її вивченню. Своєю чергою, вивчення соціальної психології дозволить ефективніше опановувати навчальну дисципліну «Психодіагностика в соціальній роботі», а також інші соціально-гуманітарні дисципліни.

Місце дисципліни «Соціальна психологія» в підготовці бакалаврів з соціальної роботи визначається тим, що вони повинні осмислювати сучасну різноманітність системи людських стосунків, знаходити конструктивні способи вирішення питань під час міжособистісної та між групової взаємодії. Вивчення даної дисципліни дозволить зрозуміти власний рівень соціальної взаємодії.

Предметом навчальної дисципліни є взаємозв'язок соціального та психологічного, їх взаємодія та взаємозалежність, соціально-психологічні явища, які виникають у процесі соціальної взаємодії та характеризують індивіда й групу, масову свідомість та масову поведінку людей.

Метою навчальної дисципліни є оволодіння психологічними знаннями щодо аналізу різного роду соціальної взаємодії на різних рівнях («особистість – особистість», «особистість – соціальна група», «група – група», «особистість – суспільство»).

Відповідно до вимог ОПП метою дисципліни є формування у студентів:

- здатності до міжособистісної взаємодії;
- здатності діяти соціально відповідально та свідомо;
- здатності до аналізу психічних процесів, властивостей і стан, а також процесів становлення, розвитку та соціалізації особистості, розвитку соціальної групи й громади;
- здатності виявляти та залучати ресурси особистості, соціальної групи та громади для виконання завдань професійної діяльності;
- здатності до розуміння предметної області та професійної діяльності;
- здатності застосовувати знання у практичних ситуаціях.

Завданням навчальної дисципліни є формування у бакалаврів з соціальної роботи таких результатів навчання:

Знання:

- структури соціальної психології та її основних категорій;
- методів соціально-психологічного дослідження;
- особливостей формування, розвитку та соціалізації особистості;
- психологічних особливостей міжособистісної взаємодії;
- психологічної структури спілкування, видів і рівнів;
- способів соціально-психологічного впливу в процесі спілкування;
- психологічної структури конфлікту, стилів поведінки у конфлікті;

- групових явищ у малій соціальній групі;
- психологічних особливостей великих соціальних груп, масових явищ;
- особливостей прикладних досліджень у соціальній психології.

Уміння:

- застосовувати соціально-психологічні знання в професійній діяльності;
- налагоджувати взаємодію з різними типами особистостей;
- сприяти процесу конструктивного спілкування;
- аналізувати природу конфліктів, врегульовувати та запобігати;
- визначати різні групові явища та аналізувати їх;
- аналізувати масові соціальні явища, передбачати їх;
- здійснювати соціально-психологічні дослідження.

Відповідно до вимог ОПП бакалаври з соціальної роботи у результаті опанування даної навчальної дисципліни повинні продемонструвати такі результати навчання:

Знання:

- методів профілактики порушень поведінки, міжособистісних стосунків з метою розв'язання конфліктів, попередження соціальних ризиків і складних життєвих обставин;
- прийомів мотивації, самомотивації на шляху до досягнення спільної мети, вміння адаптувати свою поведінку до прийняття системи цінностей іншого.

Уміння:

- теоретично аргументувати шляхи подолання проблем і складних життєвих обставин, обирати ефективні методи їх вирішення, передбачати наслідки;
- аналізувати психічні властивості та стани, характеризувати психічні процеси, різні види діяльності індивідів у групі, процеси розвитку, соціалізації, соціальної адаптації та інтеграції особистості, соціально-психологічні процеси в малих і великих групах.

2. СТРУКТУРА ДИСЦИПЛІНИ – ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

Навчальна дисципліна «Соціальна психологія» вивчається впродовж одного семестру та передбачає 105 годин (3,5 кредитів ECTS).

Розподіл навчальних годин дисципліни подано відповідно до чинного робочого навчального плану.

Форма навчання	Всього		Розподіл навчального часу за видами занять				Семестровий контроль
	кредитів	годин	лекції	семінари	СРС	МКР	
Денна	3,5	105	18	36	51	1	залік
Заочна	3,5	105	6	2	97	1	залік

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

РОЗДІЛ 1. Соціальна психологія в системі наукового знання

Тема 1.1. Вступ до соціальної психології

Тема 1.2. Методи соціальної психології

РОЗДІЛ 2. Соціально-психологічні проблеми особистості

Тема 2.1. Особистість як предмет вивчення

Тема 2.2. Особистість у системі соціальних зв'язків

Тема 2.3. Соціалізація особистості

Тема 2.4. Соціально-психологічний вплив і девіантна поведінка

РОЗДІЛ 3. Соціально-психологічна характеристика спілкування та міжособистісної взаємодії

Тема 3.1. Спілкування як соціально-психологічна проблема

Тема 3.2. Комунікативна сторона спілкування

Тема 3.3. Перцептивна сторона спілкування

Тема 3.4. Інтерактивна сторона спілкування

РОЗДІЛ 4. Соціальна психологія груп і міжгрупової взаємодії

Тема 4.1. Динамічні процеси у малій групі

Тема 4.2. Лідерство та керівництво в малих групах

Тема 4.3. Психологічні характеристики великих соціальних груп

Тема 4.4. Психологічні особливості великих стихійних груп

Тема 4.5. Соціальна психологія міжгрупових відносин

Тема 4.6. Рефлексивна психологія територіальних громад

РОЗДІЛ 5. Особливості прикладної соціальної психології

Тема 5.1. Теоретичні та методичні засади прикладної соціальної психології

Тема 5.2. Основні сфери застосування прикладної соціальної психології

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

РОЗДІЛ 1. Соціальна психологія в системі наукового знання

Тема 1.1. Вступ до соціальної психології

Предмет і завдання соціальної психології. Становлення соціальної психології як науки. Структура соціальної психології. Категорії соціальної психології. Зв'язок соціальної психології з іншими науками. Основні напрямки розвитку зарубіжної соціальної психології. Біхевіоризм. Когнітивний напрямок у соціальній психології. Психоаналітичний напрямок. Гуманістичний напрямок у соціальній психології. Соціально-екологічна теорія У. Бронфенбреннера. Місце соціальної психології у системі наукового знання.

Тема 1.2. Методи соціальної психології

Методологічні основи соціально-психологічного дослідження. Система методів соціальної психології: метод спостереження; метод експерименту; метод вивчення документів (контент-аналіз); метод опитування (анкетування, інтерв'ю, бесіда); метод експертної оцінки; метод тестування; соціометрія. Основні вимоги до вибору методів соціально-психологічного дослідження. Етичні проблеми соціально-психологічного дослідження.

РОЗДІЛ 2. Соціально-психологічні проблеми особистості

Тема 2.1. Особистість як предмет вивчення

Поняття особистості в соціальній психології. Співвідношення понять «індивід», «індивідуальність» та «особистість». Проблема біологічного та соціального в особистості. Соціально-психологічна структура особистості: спрямованість особистості; досвід; індивідуальні особливості психічних процесів; біопсихічні властивості. Формування характеру та розвиток здібностей. Формування та розвиток особистості. Вікова періодизація психосоціального розвитку особистості. Сенситивні періоди розвитку особистості. Атрибути особистості.

Тема 2.2. Особистість у системі соціальних зв'язків

«Я-концепція» як соціально-психологічний феномен. «Я-концепція» та самооцінка. Соціальна установка особистості. Структура та функції атитюду. Ієрархічна структура диспозицій особистості. Соціальні позиції: поняття, сутність, специфіка. Соціальний статус особистості. Соціальна роль і рольова поведінка. Соціальний інтелект і соціальна компетентність.

Тема 2.3. Соціалізація особистості

Поняття соціалізації особистості. Система понять «соціалізація», «соціальний розвиток», «формування особистості», «виховання», «соціалізованість», «ресоціалізація» у теорії соціалізації особистості. Стадії та етапи соціалізації. Форми соціалізації. Механізми соціалізації. Види соціалізації: політична соціалізація; економічна соціалізація; статево-рольова соціалізація. Сім'я як інститут соціалізації. Соціалізація особистості в освітніх установах. Вплив засобів масової інформації. Соціалізаційний вплив інтернету.

Тема 2.4. Соціально-психологічний вплив і девіантна поведінка

Загальна характеристика соціально-психологічного впливу. Види соціально-психологічного впливу. Стратегії впливу. Класифікація впливу. Критерії ефективності впливу. Способи психологічного впливу: зараження; паніка; навіювання; наслідування. Маніпулятивні прийоми впливу. Особливості психологічного насилля. Поняття «девіантна поведінка» та її причини. Ознаки девіантної поведінки. Види та форми девіантної поведінки. Профілактика та шляхи подолання девіантної поведінки.

РОЗДІЛ 3. Соціально-психологічна характеристика спілкування та міжособистісної взаємодії

Тема 3.1. Спілкування як соціально-психологічна проблема

Спілкування як феномен соціальної психології. Функції та структура спілкування. Різновиди спілкування. Рівні спілкування. Стили спілкування. Техніки та прийоми спілкування. Правила переконання співбесідника. Правила безконфліктного спілкування. Бар'єри спілкування.

Тема 3.2. Комунікативна сторона спілкування

Психологічні особливості вербального та невербального спілкування, їх взаємозв'язок. Культура слухання та культура говоріння. Невербальні засоби спілкування: кінетичні; паралінгвістичні; екстралінгвістичні; проксемічні; ольфакторні; тактильні. Конгруентність.

Тема 3.3. Перцептивна сторона спілкування

Соціальна перцепція: взаємospриймання та взаєморозуміння. Залежність сприймання від індивідуальних, статево-рольових, вікових, професійних особливостей характеристик суб'єкта сприймання. Формування першого враження про людину. Стереотипізація, ідентифікація, рефлексія. Емпатія та емоційний інтелект. Каузальна атрибуція. Види та помилки каузальної атрибуції. Диспозиційна та ситуативна атрибуція. Атракція як явище взаємного протягування. Поняття «апперцепція». Бар'єри сприймання.

Тема 3.4. Інтерактивна сторона спілкування

Визначення поняття «взаємодія». Соціально-психологічні типи взаємодії. Сутність й форми стосунків і взаємодії між людьми. Наукові погляди на структуру взаємодії. Міжособистісна взаємодія у сумісній діяльності. Механізм соціальної взаємодії. Конструктивні форми взаємодії. Деструктивні форми взаємодії. Альтруїстична поведінка у взаємодії.

Поняття «конфлікт» у сучасній психологічній науці. Конструктивні та негативні функції конфліктів. Типологія конфліктів. Психологічна структура конфлікту. Динаміка конфлікту: етапи та фази. Стили поведінки у конфліктних ситуаціях (суперництво, співпраця, компроміс, уникнення, пристосування). Основні тактики у конфліктній взаємодії. Стратегії та шляхи вирішення конфлікту. Конфліктогени спілкування та їх подолання.

РОЗДІЛ 4. Соціальна психологія груп і міжгрупової взаємодії

Тема 4.1. Динамічні процеси у малій групі

Поняття «мала соціальна група» та її характеристики. Класифікація соціальних малих груп. Рівні розвитку групи (дифузна група, асоціація, корпорація, колектив). Поняття «групова динаміка». Утворення малих груп. Згуртованість групи. Прийняття групових рішень. Груповий тиск і конформізм. Психологічний клімат у групі. Поняття «референта група». Соціометричні статуси членів групи. Взаємність емоційних уподобань членів групи. Наявність стійких мікрогруп міжособистісних уподобань. Міжособистісна сумісність між членами групи. Система відторгнення у групі.

Тема 4.2. Лідерство та керівництво в малих групах

Поняття лідерства та керівництва в групі. Різниця між лідером і керівником. Теорії походження лідерства. Типології лідерів. Психологічні потреби й мотиви лідера. Інтелект у лідерстві. Влада й авторитет лідера. Види й механізми влади лідера. Роль лідера у прийнятті групових рішень. Стилі керівництва.

Тема 4.3. Психологічні характеристики великих соціальних груп

Поняття «велика соціальна група». Класифікація великих соціальних груп. Ознаки великих соціальних груп. Структура великих соціальних груп. Рівні розвитку великих соціальних груп. Психологічні явища у великих соціальних групах. Явища когнітивної сфери (колективні уявлення, соціальне мислення, громадська думка, суспільна свідомість, менталітет). Явища ціннісно-мотиваційної сфери (загальногрупова мотивація, групові потреби, інтереси, життєві орієнтації, ідеали, цілі, цінності). Явища афективної сфери (соціальні почуття, суспільні емоції, суспільні настрої). Явища регулятивно-вольової сфери (колективна діяльність, групова поведінка). Психологія соціальних класів. Психологія етнічних груп. Особливості психічного складу українців. Методи дослідження психології великих соціальних груп.

Тема 4.4. Психологічні особливості великих стихійних груп

Загальна характеристика великих стихійних груп. Маса. Публіка. Аудиторія. Натовп. Ознаки натовпу. Види натовпу. Механізми формування натовпу. Етапи формування натовпу. Склад натовпу. Психологічні особливості поведінки індивіда в натовпі. Загальна характеристика чуток. Види чуток. Поняття «плітки». Загальна характеристика паніки. Чинники виникнення паніки.

Тема 4.5. Соціальна психологія міжгрупових відносин

Загальна характеристика міжгрупової взаємодії. Напрямки досліджень міжгрупових відносин. Процеси аналізу когнітивної сфери міжгрупових відносин. Поняття «соціальна ідентичність» та «соціальне порівняння». Статусна соціальна структура групи. Структура та види соціальної ідентичності. Особливості міжгрупової інтеграції. Особливості міжгрупової диференціації. Внутрішньогруповий фаворитизм. Міжгрупова дискримінація. Види міжгрупових феноменів (групова афіліація, групова відкритість, міжгрупова референтність). Особливості міжгрупової ворожості.

Тема 4.6. Рефлексивна психологія територіальних громад

Психологія спільнот як галузь психології. Проблема територіальності в соціальній психології. Особливості розвитку української психології спільнот. Рефлексивні властивості територіальної спільноти. Рефлексивний капітал як ресурс територіальної спільноти. Рефлексивний капітал спільноти як ресурс соціалізації особистості та гуманізації стосунків у шкільній спільноті. Ресурс територіальної спільноти у подоланні ризиків сім'ї. Рефлексивний капітал територіальних спільнот у становленні суспільно-групових суб'єктів політики. Рефлексивний капітал у розв'язанні соціальних дилем розвитку територіальних спільнот. Механізми розвитку територіальних спільнот. Рефлексія ідентичності професійної спільноти. Соціальні мережі як «малий світ» сусідства. Психологічна готовність до роботи з територіальними спільнотами.

РОЗДІЛ 5. Особливості прикладної соціальної психології

Тема 5.1. Теоретичні та методичні засади прикладної соціальної психології

Прикладна соціальна психологія як соціальна діяльність. Предмет прикладної соціальної психології. Завдання прикладної соціальної психології. Структура прикладної соціальної психології. Відмінність понять «прикладна соціальна психологія», «соціальна робота», «соціальна допомога», «соціально-психологічна допомога». Особливості прикладних досліджень у соціальній психології. Напрями розвитку прикладної соціальної психології. Функціональні обов'язки соціальних психологів.

Тема 5.2. Основні сфери застосування прикладної соціальної психології

Загальна характеристика сфер застосування прикладної соціальної психології. Прикладна соціальна психологія у сфері економіки та виробництва. Прикладна соціальна психологія у сфері політики. Прикладна соціальна психологія й управління. Прикладна соціальна психологія у сфері освіти та науки. Прикладна соціальна психологія й охорона здоров'я. Прикладна соціальна психологія і сім'я. Прикладна соціальна психологія у правовій сфері.

3. КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙ

РОЗДІЛ 1. Соціальна психологія в системі наукового знання

Лекція 1. Соціальна психологія як наука

1. Предмет і завдання соціальної психології.
2. Структура соціальної психології.
3. Категорії соціальної психології.
4. Зв'язок соціальної психології з іншими науками.
5. Методи соціальної психології.

Завдання на СРС:

Надати відповіді на питання для самоперевірки:

1. Визначте місце соціальної психології у системі наукового знання.
2. Назвіть основні категорії соціальної психології.
3. Розкрийте сутність соціально-психологічного дослідження.

Література:

основна – 1-2; 4-5; додаткова – 2; 3; 4; 8; 9; 12; 18; 19; 21.

Конспект лекції

Основні поняття: соціальна психологія; предмет соціальної психології; об'єкт соціальної психології; структура соціальної психології; соціально-психологічна реальність; соціально-психологічні явища; категорії соціальної психології; соціально-психологічне дослідження; спостереження; експеримент; опитування; тести; аналіз документів; соціометрія; групова оцінка.

1. Предмет і завдання соціальної психології

Соціальна психологія – це галузь психологічної науки, яка вивчає закономірності та механізми поведінки, спілкування й діяльності людей, що обумовлені їх включенням соціальні групи, а також психологічні особливості самих цих груп [1].

Предметом соціальної психології є закономірності психічної діяльності, поведінки та взаємодії людей як представників соціальних груп, психологічні особливості цих груп і будь-яких інших соціальних явищ [1].

Об'єктом соціальної психології є особистість, соціальна група, їх поведінка та діяльність, процеси розвитку особистості та певної групи, процеси міжособистісної та міжгрупової взаємодії, масові соціальні явища і т.д.

Соціальна психологія є досить молодою наукою (як самостійна наука сформувалася з середини XIX ст. по 1908 р.), але на разі перед нею постають багато викликів, соціально-психологічних проблем.

Основними завдання сучасної соціальної психології є такі: вивчення закономірностей розвитку, прояву та функціонування соціально-психологічних явищ і процесів; вивчення проблем, пов'язаних зі змінами соціально-психологічної реальності (наприклад, зміною системи цінностей молоді); вивчення взаємодії між людьми в екстремальних і конфліктних умовах; напрацювання теоретичних основ соціально-психологічної діагностики, консультування та психологічного супроводу та ін.

2. Структура соціальної психології

Залежно від об'єктів дослідження у *структурі соціальної психології* виокремлюють такі розділи: 1) соціальна психологія як наука (предмет, об'єкт завдання, функції, категорії); 2) соціально-психологічні проблеми особистості; 3) проблеми спілкування; 4) проблеми груп і міжгрупової взаємодії; 5) проблеми прикладної соціальної психології.

Структура соціальної психології як навчальної дисципліни включає такі розділи: 1) соціальна психологія в системі наукового знання; 2) соціально-психологічні проблеми особистості; 3) соціально-психологічна характеристика взаємодії та спілкування; 4) соціальна психологія груп і міжгрупової взаємодії; 5) особливості прикладної соціальної психології.

3. Категорії соціальної психології

Як і будь-яка наука, соціальна психологія оперує власним категоріальним апаратом. *Основними категоріями соціальної психології* є такі [2]:

- соціально-психологічна реальність, соціально-психологічні явища, соціально-психологічне дослідження, соціометрія;
- особистість, соціальна установка (атитюд), соціальний статус, соціальна роль, соціалізація, психологічний вплив;
- міжособистісна взаємодія, конфліктна взаємодія;
- соціальна перцепція, соціальна рефлексія, емпатія, каузальна атрибуція; спілкування, невербальні засоби спілкування; мала соціальна група;
- мала соціальна група, групова динаміка, згуртованість групи, лідерство, груповий тиск, конформізм, психологічний клімат, референтна група;
- велика соціальна група, стихійна група, психічний склад групи, масова свідомість, маса, публіка, аудиторія, чутки, плітки, натовп, паніка;
- прикладна соціальна психологія, соціально-психологічна допомога, соціально-психологічний тренінг, соціальний психолог та ін.

Соціально-психологічна реальність – це така об'єктивно існуюча дійсність, що виникає у результаті взаємодії, взаємозалежності, взаємовпливі соціального та психічного, відображає суттєві ознаки кожного з них.

Соціально-психологічні явища – це феномени, що виникають у результаті взаємодії людей як представників соціальних груп у певних умовах і відтворюють соціально-психологічну реальність.

4. Зв'язок соціальної психології з іншими науками

Соціальна психологія як наука сформувалася на перетині *психології* (предметом є психіка) і *соціології* (предметом є суспільство), відповідно ці зв'язки є найтіснішими. Якщо психологія досліджує індивідуальне, психічне (внутрішнє), соціологія – соціальне (зовнішнє), то соціальна психологія, фокусуючись на вивченні взаємозв'язку між психічним і соціальним, з'ясовує яким чином соціальне (суспільство, група) впливає на особистість, її поведінку та діяльність і те, як унаслідок цього проявляється соціально-психологічна реальність.

Соціальна психологія як наука розвивається через обмін результатами досліджень з різноманітними галузями. В першу чергу вона пов'язана і з іншими *галузями психологічної науки* (загальна психологія, психологія

особистості, вікова психологія, психологія управління, економічна психологія, політична психологія, етнопсихологія, акмеологія), а також з *філософією, історією, педагогікою, економікою, політологією* тощо.

5. Методи соціальної психології

Соціально-психологічне дослідження – вид наукового дослідження, метою якого є виявлення психологічних закономірностей у поведінці та діяльності осіб, що обумовлені фактом включення їх в соціальні групи, а також виявлення психологічних характеристик самих цих груп.

Основними методами соціально-психологічного дослідження є такі: спостереження, експеримент, опитування (анкетування, бесіда, інтерв'ю), тести, аналіз документів (контент-аналіз), соціометрія, групова оцінка особистості.

Метод спостереження – це збір інформації шляхом безпосереднього цілеспрямованого й систематичного сприйняття визначеного об'єкта дослідження, а також фіксування соціально-психологічних явищ у природних чи лабораторних умовах. Недоліком може бути суб'єктивізм дослідника. Об'єктивність спостереження зростає при збільшенні його тривалості та паралельному використанні інших методів дослідження.

Експеримент – це спеціально організована процедура, що спрямована на встановлення причинно-наслідкових зв'язків між досліджуваними явищами, з яких хоча б один належить до категорії соціально-психологічних. Цей метод передбачає активний вплив дослідника на досліджувані психічні явища через окремі керовані та контрольовані дослідником чинники. Експеримент може бути природний або лабораторний. Перевагою є достовірність отриманих результатів, недоліком – тривалість у часі.

Метод опитування базується на пропонуванні респонденту серії запитань, відповідаючи на які він надає досліднику об'єктивну чи суб'єктивну інформацію про себе. Опитування проводиться як в усній (бесіда, інтерв'ю), так і письмовій формі (анкета). Розрізняють такі види питань: закриті (опитуваний вибирає відповідь на запитання з кількох запропонованих); відкриті (респондент сам формулює відповідь у довільній формі). Найбільш часто в соціальній психології використовують анкетування та бесіду.

Анкетування – методичний засіб для отримання соціально-психологічної інформації на основі письмового самозвіту випробуваного. Анкета являє собою набір питань, кожне з яких логічно пов'язане з метою дослідження [3].

Бесіда – метод отримання інформації про індивідуально-психологічні особливості в процесі безпосереднього спілкування за підготовленою програмою. Як правило, цей метод застосовують для уточнення результатів, що отримані шляхом використання інших методів. Під час бесіди дослідник має змогу спостерігати за мімікою, жестами, інтонацією респондента, аналізувати його ставлення до фактів, про які він повідомляє.

Метод тестів – це метод отримання інформації про психологічні особливості досліджуваних за допомогою стандартизованих завдань (тестових завдань). У соціальній психології шляхом застосування тестів вивчаються міжіндивідуальні або міжгрупові відмінності.

Метод аналізу документів є способом збирання фактів про об'єкт дослідження, що зафіксовані у тій чи іншій формі (рукописний чи друкований текст, фото, відео тощо).

Метод соціометрії (соціометрія – вимір соціальних стосунків) є способом дослідження структури малої групи, особистості як члена цієї групи, а також – діагностики міжособистісних і внутрішньогрупових відносин.

Метод групової оцінки особистості – спосіб охарактеризувати людину в конкретній групі на основі взаємного опитування її членів один про одного.

РОЗДІЛ 2. Соціально-психологічні проблеми особистості

Лекція 2. Соціальна психологія особистості

1. Поняття особистості в соціальній психології.
2. Соціально-психологічна структура особистості.
3. Формування та розвиток особистості.
4. «Я-концепція» як соціально-психологічний феномен.
5. Соціальна установка особистості.

Завдання на СРС:

Надати відповіді на питання для самоперевірки:

1. Розкрийте співвідношення біологічного та соціального в особистості.
2. Визначте сенситивні періоди розвитку особистості.
3. Наведіть приклади соціальної установки особистості.

Література: основна – 1-2; 4-5; додаткова – 2; 3; 4; 5; 8; 9; 12; 18; 19-21.

Конспект лекції

Основні поняття: особистість; спрямованість; задатки; здібності; темперамент; характер; розвиток особистості; формування особистості; вікова періодизація розвитку; соціальна ситуація розвитку; самосвідомість; «Я-концепція»; самооцінка; соціальна установка; атитюд.

1. Поняття особистості в соціальній психології

Людина є біосоціальною істотою, якій притаманна мова, свідомість, вищі психічні функції (абстрактно-логічне мислення, логічна пам'ять і т. д.).

Особистість – це інтегральне поняття, яке характеризує людину як об'єкта й суб'єкта біосоціальних відносин, і об'єднує в ній загальнолюдське, соціально специфічне та індивідуально-неповторне; стійка система соціально значущих рис людини, що сформовані у процесі спільної діяльності та спілкування з іншими людьми та зумовлені її включеністю до системи суспільних відносин.

Кожна особистість – це людина, але не кожна людина є особистістю. Людина народжується індивідом як біологічною особиною, одиничним представником всього людського роду, а особистістю стає тільки в процесі взаємодії з іншими людьми, засвоєння досвіду та ціннісних орієнтацій суспільства. Без впливу соціуму людина не стане особистістю.

Основними ознаками, що характеризують особистість є такі: цілісність; унікальність; активність; відкритість; саморозвиток; саморегуляція.

2. Соціально-психологічна структура особистості

Сучасні психологічні дослідження показують, що окремі риси та властивості особистості не просто пов'язані між собою в єдину цілісну структуру, а утворюють певну ієрархію.

На основі співвідношення соціального та біологічного, К. К. Платонов виділяє такі чотири складові структури особистості [4]:

1) *спрямованість* як сукупність стійких мотивів, які орієнтують поведінку та діяльність особистості, незалежно від конкретних умов (переконання, домінуючі потреби, інтереси, нахили, ідеалами, схильності, бажання, захоплення, світогляд);

2) *досвід* як знання, уміння, навички та звички, а також життєвий досвід;

3) *спадкові властивості* як темперамент, задатки, статеві, вікові, біопсихічні особливості;

4) *особливості психічних процесів* як індивідуальність прояву відчуттів, сприймання, мислення та мови, пам'яті, уваги, уяви, емоцій, почуттів і волі.

Ці складові особистості формуються у різний спосіб:

1) спрямованість (біологічного дуже мало) – *вихованням*;

2) досвід (значно більше соціального) – *навчанням*;

3) спадкові властивості (соціального дуже мало) – *тренуванням*;

4) особливості психічних процесів (частіше більше соціального) – *виховання, навчання та тренування*.

До того ж у структурі особистості виділяють *характер і здібності* як загальні інтегративні підструктури, що пронизують усі чотири складові.

Врахування всіх чотирьох складових і двох підструктур дозволяє розглядати *особистість цілісно*, ігнорування хоча б однієї з них призводить до одностороннього розуміння особистості.

3. Формування та розвиток особистості

Розвиток – це кількісні та якісні зміни в організмі людини під впливом різноманітних чинників; неперервний специфічний процес зміни психіки, результатом якого є виникнення якісно нового.

Формування особистості визначається як результат взаємодії сукупності зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на людину в процесі її розвитку й становлення в соціумі. Суперечність між зовнішнім і внутрішнім є джерелом «саморуху» психічного розвитку та становлення особистості.

Співвідношення соціального (зовнішнього) і психічного (внутрішнього), об'єктивного і суб'єктивного, змінюється на різних етапах розвитку особистості.

Виділення стадій розвитку, їх вікових меж, визначення критеріїв щодо диференціації стадій, опис якісної своєрідності розвитку на кожній стадії називається *віковою періодизацією розвитку*.

Кожен віковий період розвитку особистості характеризується:

- *соціальною ситуацією розвитку* – співвідношення зовнішніх і внутрішніх умов розвитку психіки особистості; система соціальних взаємодій суб'єкта з оточуючим світом;
- *провідним типом діяльності* – це діяльність, у ході якої виникають основні новоутворення певного віку;

- *новоутворенням* – це нові якісні утворення, позитивні надбання у психіці людини, які дозволяють перейти до нової стадії розвитку;
- *кризою (віковою)* – психологічні зміни, що виникають при переході з одного вікового періоду до іншого, завершенні певної стадії розвитку.

4. «Я-концепція» як соціально-психологічний феномен

Основу розвитку внутрішнього світу людини складають процеси, пов'язані, перш за все, з його самосвідомістю як фундаментальною умовою творчої реалізації особистістю власних цілей й цінностей.

Самосвідомість особистості – це інтегральна властивість психіки, що полягає в усвідомленні себе суб'єктом пізнання, спілкування, діяльності, тобто, своїх потреб і здібностей, потягів і мотивів поведінки, переживань і думок. Результатом процесів самосвідомості є «Я-концепція» особистості.

«Я-концепція» – це динамічна система уявлень особистості про себе, що включає три модальності:

- 1) *реальне «Я»* – це уявлення особистості про себе на даний момент (можуть бути як істинними, так і хибними);
- 2) *ідеальне «Я»*, або *динамічне «Я»* – це уявлення про те, якою особистість прагне стати;
- 3) *соціальне «Я»*, або *дзеркальне «Я»* – це уявлення особистості про думки щодо неї з боку інших людей.

Структура реального «Я» включає три компоненти:

- 1) когнітивний – це *знання або Я-образи про себе* (як я уявляю себе зараз, в минулому чи майбутньому);
- 2) емоційно-ціннісний – *афективна оцінка уявлень особистості про себе* саму шляхом самооцінки та самоставлення (самоповага / самозневага, відчуття власної цінності / неповноцінності тощо);
- 3) поведінковий – *виникає у результаті неперервної взаємодії перших двох компонентів* і проявляються через саморегуляцію та самоконтроль.

Когнітивний компонент реального образу «Я» включає дві підсистеми:

- 1) *особистісну ідентичність* як самовизначення своїх фізичних, моральних, інтелектуальних якостей;
- 2) *соціальну ідентичність* як інтеграція окремих ідентифікацій, що визначається належністю особистості до різних соціальних характеристик.

Розбіжності між ідеальним «Я» та реальним «Я» є *джерелом розвитку особистості*. Однак, варто зазначити, що суттєві суперечності між ними можуть призвести й до негативних переживань та внутрішнього конфлікту.

«Я-концепція» формується у людини в процесі соціальної взаємодії як пролонгований унікальний результат психічного розвитку, як відносно стійке, і в той же час схильне до внутрішніх змін і коливань, психічне новоутворення. Воно накладає відбиток на всі вікові періоди життя людини – від дитинства до старості.

5. Соціальна установка особистості

Установка – це психологічна готовність особистості діяти певним чином, що зумовлює швидкість її реагування на ситуацію та деякі ілюзії сприймання.

Соціальна установка – детермінована минулим досвідом психологічна *готовність особистості до певної поведінки* стосовно конкретних об'єктів, до вироблення його суб'єктивних орієнтацій як члена групи (суспільства) щодо соціальних цінностей, об'єктів тощо [2].

У західній соціальній психології активно вживається категорія «*атитюд*» («attitude» – ставлення) у контексті розуміння соціальних установок.

Атитюд – це внутрішній стан готовності до дії / реакції на основі попереднього досвіду як психологічне переживання індивідом цінності, значення, сенсу певного соціального об'єкта (наприклад, особи, групи, країни і т.д.). Це усталена, позитивна чи негативна, оцінка певного об'єкта, що сприймається як єдино вірна, правильна (наприклад, вийти заміж до 22 років оцінюється суб'єктом позитивно, а після 30 років – сприймається негативно). Такі усталені оцінки є потужною конструкцією свідомості, яка шляхом переконаності особистості у своїх цінностях, сприяє автоматизації та/чи спрощенню сприймання певних життєвих подій.

Структура соціальної установки (атитюду) включає три компоненти:

- 1) когнітивний – знання, думки, твердження стосовно об'єкта установки;
- 2) афективний – ставлення до об'єкта, виражене в емоціях (почуттях, переживаннях), які він викликає;
- 3) конативний – готовність до певної поведінки.

Лекція 3. Соціалізація особистості

1. Поняття соціалізації особистості.
2. Стадії та етапи соціалізації.
3. Форми та види соціалізації.
4. Інститути та агенти соціалізації.
5. Основні механізми соціалізації.

Завдання на СРС:

Надати відповіді на питання для самоперевірки:

1. Розкрийте сутність поняття «успішна» соціалізація.
2. Визначте відмінності між стихійною та цілеспрямованою соціалізацією.
3. Наведіть приклади усвідомлюваних і неусвідомлюваних механізмів соціалізації.

Література: основна – 1-2; 4-5; додаткова – 2; 3; 4; 5; 8; 9; 12; 18; 19-21.

Конспект лекції

Основні поняття: соціалізація; інтеріоризація; адаптація; індивідуалізація; цілеспрямована соціалізація; стихійна соціалізація; інститути соціалізації; агенти соціалізації; механізми соціалізації.

1. Поняття соціалізації особистості

Соціалізація – це процес входження індивіда в суспільство, активного засвоєння ним соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в певному суспільстві; це процес

входження індивіда до різних спеціальностей, колективів і груп людей на підставі засвоєння норм, ідеалів, цінностей шляхом виховання та навчання [5].

За Г. М. Андрєєвою, соціалізація, що розпочинається з перших хвилин життя людини, реалізується у трьох основних сферах [6]:

- 1) *діяльність* як засвоєння все нових і нових форм моделей рольової поведінки;
- 2) *спілкування* як розширення соціальних зв'язків і контактів особистості;
- 3) *самосвідомість* як усвідомлення своєї активності та взаємодії з соціумом.

Соціалізація особистості включає як *процес адаптації до соціуму*, так і *процес самовизначення* в соціумі. Особистість, як суб'єкт процесу соціалізації, не є пасивним спостерігачем, а здатний до життєвого самовизначення на основі свободи вибору та свободи дій.

Процес соціалізації є *двостороннім*: особистість не тільки адаптується до соціальних умов, але й завдяки своїй активності здатна перетворювати їх на власні цінності, орієнтації, установки (*інтеріоризація та екстеріоризація*).

«Успішною» соціалізацію можна назвати таку, у процесі якої виникає внутрішній конфлікт між мірою ідентифікації особистості з суспільством і мірою уособлення її в суспільстві, що призводить до її ефективної адаптації і водночас здатності певним чином протистояти суспільству, тобто тому, що перешкоджає її саморозвитку та самоствердженню.

Основним чинником соціалізації є *соціальна діяльність* (гра, спілкування, навчання, праця).

2. Стадії та етапи соціалізації

А.В. Петровський виокремлює три стадії розвитку особистості в процесі соціалізації [7]:

- 1) *адаптація* – засвоєння базових ролей, норм і правил поведінки шляхом виховання (збігається з дитинством);
- 2) *індивідуалізація* – прояв особистістю своєї унікальності, неповторності, створювати щось нове на користь суспільства;
- 3) *інтеграція* – приналежність особистості до певної соціальної групи.

З огляду на участь у трудовій діяльності Г. М. Андрєєва виділяє такі три стадії соціалізації [6]:

- 1) *дотрудова*, що включає *ранню соціалізацію* (імітації та копіювання дітьми поведінки дорослих; ігрової діяльності, коли діти усвідомлюють поведінку як виконання ролі; групових ігор, під час яких діти вчаться розуміти, чого від них чекає група людей) та *навчання*;
- 2) *трудова*, що пов'язана з зрілістю особистості, поглибленням нею соціального досвіду;
- 3) *післятрудова*, що пов'язана з реалізацією потенціалу людей пенсійного віку.

У процесі соціалізації виділяють певні етапи, які часто співвідносять з віковою періодизацією життя людини:

- 1) *рання соціалізація* – дитинство (від народження до вступу до школи);

- 2) *навчання* – юність (з моменту вступу до школи до закінчення очних форм загальної та професійної освіти);
- 3) *соціальна зрілість* – дорослість;
- 4) *старість* (з моменту припинення постійної трудової діяльності).

Також виділяють *первинну* (охоплює дві стадії: 1) народження – початок навчання; 2) початок навчання – соціальна зрілість і вибір професії) та *вторинну* (засвоєння соціальних ролей дорослою людиною у процесі праці, пізнання та спілкування) соціалізацію.

3. Форми та види соціалізації

Виділяють стихійну та цілеспрямовану форми соціалізації.

Стихійна (ненаправлена) соціалізація відбувається, нібито, «автоматично» в результаті перебування індивіда в певному соціальному оточенні; детермінована в основному мікросередовищем.

Цілеспрямована (направлена) соціалізація – це спеціально розроблена певним суспільством система засобів впливу на людину з метою формування її особистості у відповідності з інтересами цього суспільства.

Співвідношення стихійної та цілеспрямованої форм соціалізації є різним залежно від соціального простору та зумовлюється особливостями соціальних об'єднань, до яких належить особистість. Одним із таких об'єднань є *сім'я* як найближче соціальне оточення людини та головний чинник соціалізації на етапі раннього дитинства.

Виділяють три види соціалізації [5]:

1) *політична* як процес включення індивіда в політичну систему суспільства, в результаті чого у нього формуються особистісні якості, завдяки яким він стає суб'єктом цієї системи, включає *цілеспрямовані форми* (політичне виховання, яке здійснюється як процес цілеспрямованого впливу суспільства на становлення політичності особистості) та *стихійні форми* (ті умови соціального оточення, які впливають на політичну позицію та політичну поведінку індивіда, так би мовити, не заплановано).

2) *економічна* як процес формування у особистості економічного мислення на основі пізнання нею економічної реальності, засвоєння економічних знань, набуття навичок економічної поведінки та реалізація їх у реальній дійсності. Найважливішим засобом соціалізації особистості на всіх вікових етапах її розвитку є *гроші*.

3) *статеворольова* як процес набуття гендерної ідентичності, тобто усвідомлення особистістю своєї належності до певної статі, переживання нею своєї позиції «Я» по відношенню до певних еталонів маскулінності чи фемінності. Гендерна ідентичність формується поетапно, досягаючи зрілості у підлітковому віці.

4. Інститути та агенти соціалізації

Інститути соціалізації – це відносно стійкі типи та форми соціальної практики, завдяки яким організовується процес соціалізації особистості в рамках соціальної системи суспільства; установи, що впливають на процес соціалізації, спрямовують його. До них належать сім'я, дошкільні установи,

школа, неформальні групи, офіційні організації, засоби масової інформації тощо.

Осіб, які навчають людину культурним нормам і допомагають засвоїти соціальні ролі, називають *агентами соціалізації*.

Виділяють агенти первинної та вторинної соціалізації.

Агенти первинної соціалізації – це суб'єкти, яких можна віднести до найближчого оточення особи (батьки, родичі, друзі). Контакти з цими агентами є зазвичай тривалими та частими, а також вони здійснюють значний вплив на соціалізацію індивіда.

Агенти вторинної соціалізації – це представники адміністрації певного закладу освіти, організації, громадського об'єднання, ЗМІ тощо. На відміну від агентів первинної соціалізації, ці агенти часто отримують грошову винагороду за виконання своїх функцій.

5. Основні механізми соціалізації

Соціалізація особистості здійснюється завдяки *механізмам соціалізації* як способам свідомого чи несвідомого засвоєння та відтворення соціального досвіду.

Механізми соціалізації – це соціально-психологічні впливи середовища, що безпосередньо сприяють інтеріоризації зовнішніх групових норм і цінностей.

А.В. Мудрик виділяє три групи механізмів соціалізації [8]:

- 1) *неусвідомлювані* – ідентифікація, навіювання, наслідування, зараження;
- 2) *усвідомлювані* – референтна група, авторитет, імітація;
- 3) група механізмів, до якої належать *санкції заохочення й покарання*, що застосовуються в суспільстві.

Ідентифікація – ототожнення індивіда з іншою людиною або групою, що відбувається на основі засвоєння властивих ним властивостей, стандартів, цінностей, соціальних установок і ролей (наприклад, уподібнення з матір'ю, прагнення бути схожою на неї).

Навіювання (сугестія) – процес неусвідомленого відтворення індивідом внутрішнього досвіду, думок, почуттів і психічних станів тих людей, з якими він спілкується; це процес впливу на психіку людини, пов'язаний зі зниженням свідомості й критичності при сприйнятті навіяного [9].

Наслідування – це дотримування якогось прикладу, взірця, що може відбуватися як довільно, так і мимовільно.

Зараження – це психологічний вплив на особистість у процесі спілкування й взаємодії, який передає певні настрої, спонуки емоційну сферу.

Референтна група – це соціальна група, на яку індивід орієнтує своє поведінку.

Авторитет – це особистість, яка здатна впливати або переконувати на основі знань або досвіду, користується повагою в інших.

Імітація – усвідомлюване прагнення дитини копіювати певну модель поведінки (наприклад, дитина у сюжетно-рольовій грі копіює модель поведінки лікаря, вчителя і т.д.).

Соціальна фасилітація – це покращення ефективності діяльності людини у присутності інших.

Соціальна інгібіція – це зниження ефективності діяльності людини у присутності інших.

РОЗДІЛ 3. Соціально-психологічна характеристика спілкування та міжособистісної взаємодії

Лекція 4. Психологія спілкування

1. Спілкування як феномен соціальної психології.
2. Функції та структура спілкування.
3. Різновиди спілкування.
4. Психологічні особливості вербального спілкування.
5. Психологічні особливості невербального спілкування.

Завдання на СРС:

Надати відповіді на питання для самоперевірки:

1. Наведіть трактування поняття «спілкування» у психології.
2. Розкрийте перцептивна та інтерактивна сторони спілкування.
3. Наведіть приклади трактування невербальних засобів спілкування.

Література: основна – 1-2; 4-5; додаткова – 2; 3; 4; 8; 9; 12; 15; 18; 19-21;

24.

Конспект лекції

Основні поняття: спілкування; структура спілкування; монолог; діалог; ритуальне спілкування; вербальні засоби спілкування; невербальні засоби спілкування.

1. Спілкування як феномен соціальної психології

Спілкування є необхідним чинником соціального розвитку особистості, в ньому виявляється людська сутність. Без спілкування неможливе існування людини та суспільства. В цьому й полягає *соціальна природа спілкування*.

Предмет дослідження спілкування у соціальній психології – це вивчення психологічної структури, механізмів, засобів і форм спілкування людини з іншими людьми.

У *соціальному сенсі* спілкування є необхідною умовою для передачі соціального досвіду та культурної спадщини від одного покоління до іншого.

У *психологічному сенсі* спілкування розуміється як процес і результат взаємодія суб'єктів між собою.

Спілкування – це складний процес взаємодії між людьми, що полягає в обміні інформацією, а також у сприйнятті та розумінні партнерами один одного.

2. Функції та структура спілкування

С.Д. Максименко виділяє три функції, що утворюють її структуру спілкування [10]:

- 1) *комунікативна* – обмін інформацією між учасниками спілкування;
- 2) *перцептивна* – процес *сприйняття* співрозмовниками один одного та

встановлення на цій основі взаєморозуміння (розуміння та пізнання людьми один одного);

3) *інтерактивна* – організація *взаємодії* між учасниками спілкування, регуляція поведінки суб'єктів та їхньої спільної діяльності.

Основними функціями спілкування є *психологічна* (стимулює розвиток когнітивних і емоційно-вольових процесів), *соціальна* (детермінує розвиток суспільства як соціальної системи), *інструментальна* (визначає зв'язки між особистістю та різними соціальними групами).

3. Різновиди спілкування

Існує досить багато класифікації спілкування:

1) залежно від контингенту:

- *міжособистісне спілкування* – це процес взаємодії між людьми, під час якого відбувається сприйняття, взаємовплив на співрозмовника, виявляються психологічні особливості кожного суб'єкта, забезпечуються потреби людей у соціальних контактах та емоційних стосунках;

- *особистісно-групове спілкування* – процес взаємодії окремої особистості та групи людей;

- *міжгрупове спілкування* передбачає участь двох або більше груп, кожна з яких має власну позицію та цілі;

- *опосередковане спілкування* здійснюється за допомогою третіх осіб чи технічних засобів;

2) залежно від безпосередності спілкування:

- *пряме спілкування* полягає в безпосередньому процесі сприйняття один одного;

- *непряме спілкування* відбувається через посередників, якими можуть виступати інші люди.

3) залежно від спрямування:

- *ділове спілкування* – це спілкування на офіційному рівні, яке забезпечує досягнення конкретних цілей виробничого характеру;

- *особистісне спілкування* – обмін інформацією особистого (приватного) характеру;

4) за змістом:

- *когнітивне* – це обмін знаннями, наприклад, під час освітнього процесу;

- *кондиційне* – це обмін психічними та фізіологічними станами, тобто певний вплив на психічні стани іншого (наприклад, бажання зіпсувати настрій партнеру);

- *мотиваційне* – спрямоване на передачу іншому співрозмовнику певних установок або готовність діяти певним чином;

- *діяльнісне* – це обмін вміннями, навичками, діями тощо.

5) за характером:

- *діалогічне*;

- *монологічне*;

6) за засобом:

- *вербальне (словесне) спілкування* – комунікація за допомогою усної і письмової мови;

- *невербальне спілкування* – комунікація за допомогою жестів, міміки, паузи, відстані тощо.

4. Психологічні особливості вербального спілкування

Вербальне спілкування є найдосконалішою формою спілкування людей.

Вербальні засоби включають різноманітні мовні конструкції, фразеологічні звороти, мовні шаблони, неологізми, метафори та ін. Основним вербальним засобом є *слово*.

Виділяють три види вербального спілкування: 1) монологічне (монолог); 2) діалогічне (діалог); 3) ритуальне.

Монологічне спілкування передбачає нерівноправність суб'єктів шляхом одностороннього спрямування інформації, тобто коли лише один із учасників взаємодії викладає свої думки, ідеї, почуття (суб'єкт-об'єктне спілкування, відсутність зворотного зв'язку). Найбільш поширеними формами монологу є *імператив* (авторитарний вплив на суб'єкта спілкування з метою примусу його до певних дій) та *маніпуляція* (вплив на суб'єкта спілкування з метою досягнення своїх прихованих намірів).

Діалогічне спілкування передбачає активну участь усіх учасників цього процесу, кожен з яких сприймається як індивідуальність (двосторонній процес). При діалогічному спілкуванні двоє (і більше) осіб є активними учасниками процесу спілкування, відбувається зворотній зв'язок.

Ритуальне спілкування є *рольовим*, при якому особистість обмежена як у виборі стратегії своєї поведінки, так і в сприйманні партнера та себе, у зв'язку з тим, що виконує певну соціальну роль.

5. Психологічні особливості невербального спілкування

Невербальне спілкування – вид спілкування, для якого характерне використання безсловесних засобів передачі інформації. Вони транслюється інформація про емоції та почуття партнера, його реакції та емоційний стан.

Виділяють такі групи засобів невербального спілкування:

- *кінесика* (жести, міміка, хода, поза, візуальний контакт, напрямок погляду, почервоніння й збліднення шкіри, стереотипи моторики та ін.);
- *паралінгвістичні* (інтенсивність, тембр, діапазон і тональність голосу, інтонація, діапазон голосу, тональність голосу тощо);
- *екстралінгвістичні* (паузи, темп мовлення, зв'язність мовлення, сміх, покашлювання, зітхання, заїкання і т.д.);
- *проксемічні* (фізична дистанція контакту, персональний простір, кут повороту до співрозмовника та ін.);
- *ольфакторні* (природний запах людини, штучні запахи людини, запахи навколишнього середовища тощо);
- *тактильні, або такесика* (рукостискання, обійми, поцілунки, поплескування, поштовхи, прогладжування, торкання, ляпаси, удари).

Невербальні засоби передавання інформації людина засвоює раніше, ніж вербальні. Прикладом може бути спілкування з немовлям, коли воно реагує на жести, вираз обличчя, інтонацію дорослих.

Лекція 5. Психологія міжособистісної взаємодії

1. Визначення поняття «взаємодія».
2. Сутність й форми стосунків і взаємодії між людьми.
3. Соціальна перцепція: взаємospриймання та взаєморозуміння.
4. Механізми соціальної перцепції.
5. Перцептивні ефекти.

Завдання на СРС:

Надати відповіді на питання для самоперевірки:

1. Наведіть трактування поняття «взаємодія» у психології.
2. Розкрийте особливості соціальної перцепції.
3. Наведіть приклади перцептивних ефектів.

Література: основна – 1-2; 4-5; додаткова – 2; 3; 4; 8; 12-14; 16; 18; 19;

21.

Конспект лекції

Основні поняття: *взаємодія; контакти; спільна (сумісна) діяльність; міжособистісні стосунки; співробітництво; суперництво; атракція; симпатія; соціальна перцепція; фізіогномічна редукція; стереотипізація; каузальна атрибуція; соціальна рефлексія; емпатія; ефект першого враження; ефект ореолу; ефект первинності; ефект новизни.*

1. Визначення поняття «взаємодія»

У процесі спілкування люди обмінюються не тільки інформацією, а й різними діями. Здійснюючи певні соціальні дії, кожна людина відчуває на собі дії інших людей.

Інтерактивна сторона спілкування – це та його сторона, яка фіксує не тільки обмін, передачу та прийом інформації, але й організацію сумісних дій, спільної діяльності партнерів.

Взаємодія (інтерація) розглядається у соціальній психології у двох аспектах [5]:

1) як контакт двох або більше осіб, у результаті якого відбуваються *взаємні зміни їх поведінки, діяльності, стосунків, установок; дії однієї людини (групи), що обумовлюють конкретні дії інших, а ті, в свою чергу, визначають дії перших;*

2) як спілкування, що виявляється в *організації людьми взаємних дій для досягнення певної спільної мети; є процесом, у якому відбувається зумовлювання індивідуальних дій, що пов'язані циклічною залежністю, в якій поведінка кожного з учасників виступає одночасно стимулом і реакцією на поведінку інших.*

Р. Бейлс виділяє такі види соціальних взаємодій [11]:

1) зона постановки проблеми – прохання висловити думку, прохання про вказівки;

2) зона розв'язання проблеми – пропозиція, думка, орієнтація інших;

3) зона позитивних емоцій – солідарність, згода;

4) зона негативних емоцій – незгода, створення напруги, демонстрація антагонізму.

Контакти – це короткотривалий тип зв'язків, у які людина вступає з іншими людьми відповідно до своїх потреб та інтересів. Вони поділяються на *просторові контакти, контакти зацікавленості, контакти обміну*.

Під спільною (сумісною) діяльністю розуміються ситуації, в яких міжособистісне спілкування людей підпорядковане спільній меті – розв'язанню конкретного завдання. Основні ознаки сумісної діяльності: цілеспрямованість; оптимальний рівень мотивації; інтегрованість; узгодженість; керованість результативність [8].

Типовими стратегіями поведінки учасників по відношенню до партнерів у сумісній діяльності є такі: підтримка як дієва допомога іншим; протидія досягненню цілей іншими; ухиляння від взаємодії.

2. Сутність й форми стосунків і взаємодії між людьми

Люди вступають в численну кількість різних видів взаємодій, на основі чого в соціальній психології створено ряд їх класифікацій.

Міжособистісні стосунки – це сукупність об'єктивних зв'язків і взаємодій між особами, які належать до певної групи; взаємна готовність партнерів до певного типу почуттів, домагань, очікувань, поведінки.

До міжособистісних стосунків належать: знайомства; приятелювання (приємно спілкуватися, проводити час, але немає ще повної довіри); товариські (поверхове спілкування, допомоги можна чекати тільки якщо вигідно товаришу); дружні (довіра та допомога за необхідності); любовні; подружні; родинні тощо.

Виділяють такі види міжособистісних стосунків:

1) *ділові* (такі відносини, спілкування в яких визначається строго в рамках визначених завдань загальної справи та установками керівництва) та *особисті* (відносини між близькими людьми, позбавлені офіціозу);

2) *формальні або офіційні* (відносини, що регулюються наказами, постановами чи статутами, незалежно від особистих уподобань і симпатій) та *неформальні чи неофіційні* (відсутність жодних обмежень, базується виключно на симпатіях і антипатіях);

3) *раціональні* (базуються на розрахунку, виходячи з передбачуваної вигоди та користі) й *емоційні* (базуються на емоційному рівні, при чому не відіграє значення об'єктивна інформація про людину);

4) *субординаційні* (відносини керівників і підлеглих, тобто відносини нерівноправні) та *паритетні* (повна рівноправність).

Міжособистісні відносини визначають тип взаємодії. Виділяють два основні полярні типи соціальної взаємодії:

1) *співробітництво* як взаємопов'язані дії індивідів, що спрямовані на досягнення загальних цілей з взаємною вигодою для взаємодіючих сторін;

2) *суперництво* як спроби відтворення, випередження або придушення суперника, який прагне до ідентичних цілей.

У соціальній психології описуються й такі соціально-психологічні типи взаємодії як: односпрямоване сприяння; односпрямована протидія; контрастна взаємодія; компромісна взаємодія та ін.

Головним регулятором міжособистісних стосунків є *привабливість* однієї людини для іншої, що включає почуття *симпатії* та *притягання*.

Симпатія (від грец. *sympatheia* – потяг, внутрішнє розташування) – це стійке позитивне (схвальне, гарне) ставлення до когось або чогось, що проявляється в привітності, доброзичливості, замилюванні, що спонукає до спілкування, наданню уваги, допомоги.

Атракція (від англ. *attraction* – привабливість) – це процес і результат формування позитивного емоційного ставлення.

3. Соціальна перцепція: взаємospриймання та взаєморозуміння

Вступаючи в контакт, людина оцінює кожного співрозмовника, як за зовнішнім виглядом, так і за поведінкою. Унаслідок зробленої оцінки формують *певне ставлення до співрозмовника й роблять окремі висновки про його внутрішні психологічні властивості*.

Соціальна перцепція – це сприйняття іншої людини, її зовнішніх ознак, співвіднесення їх з її особистісними характеристиками та інтерпретація й прогнозування на цій основі її вчинків [5].

За М. Р. Бітяноюю *процес соціальної перцепції* передбачає [9]:

- 1) сприйняття зовнішнього вигляду та поведінки іншої людини;
- 2) створення уявлень про психологічні особливості та стан іншої людини;
- 3) створення уявлень про причини та наслідки поведінки іншої людини;
- 4) створення стратегії власної поведінки.

У процесі соціальної перцепції здійснюється емоційна оцінка іншого; спроба зрозуміти його вчинки та спрогнозувати поведінку; створення на цій основі власної стратегії поведінки.

4. Механізми соціальної перцепції

Фізіогномічна редукція – це судження про внутрішні, психологічні особливості людини на основі її зовнішнього вигляду (виразу обличчя, статури, ходи, постави тощо).

Соціальна категоризація та порівняння – розподіл людей за певними категоріями, визначення їх соціального статусу та порівняння зі своїм статусом.

Стереотипізація – процес формування враження про людину на основі сформованих стереотипів як автоматичного перенесення на неї типових для певної групи характеристик.

Каузальна атрибуція – розуміння іншої людини шляхом приписування їй тих чи інших причин поведінки з позицій власного життєвого досвіду. Вона буває трьох видів [11]:

- 1) *особистісна атрибуція* – причина приписується людині, яка вчиняє дію;
- 2) *об'єктна атрибуція* – причина приписується об'єкту, на який спрямована дія;
- 3) *ситуативна атрибуція* – причина приписується обставинам.

Фундаментальна помилка атрибуції – тенденція віддавати перевагу внутрішнім атрибутам над зовнішніми при поясненні поведінки інших людей.

Емпатія – співпереживання, розуміння переживань іншої людини без слів, на чуттєвому рівні, завдяки проникненню в її внутрішній світ.

Соціальна рефлексія – це усвідомлення особою того, як вона сприймається партнером по спілкуванню, тобто своєрідний подвоєний процес дзеркального відображення один одного.

Особистісна ідентифікація – процес розуміння іншої людини шляхом ототожнення себе з нею, що відбувається на основі засвоєння властивих йому цінностей, соціальних установок і ролей.

Формування першого враження – це єдиний цілісний образ, що складається на основі зовнішнього образу людини (міміка, жести, пантоміміка, одяг та ін.) на початку соціальної перцепції та надає змогу зробити висновки про її наміри та мотиви, емоції, установки, властивості тощо.

Виділяють три схеми формування першого враження:

1) *за умови нерівності партнерів за певною ознакою* (зріст, розум, матеріальне становище) – людина, яка домінує за якимось важливим параметром, починає оцінюватися себе вище й за іншими значимими параметрами;

2) пов'язана з сприйманням партнера як *особливо привабливого ззовні*: привабливу особистість суб'єкт схильний переоцінювати за іншими важливими психологічними та соціальними параметрами;

3) зумовлюється *ставленням партнера по спілкуванню*: особу, яка має добре ставлення та поділяє погляди, схильні оцінювати вище й за іншими показниками.

5. Перцептивні ефекти

Ефект першого враження – вплив думки про людину, яке сформувалося у суб'єкта в перші хвилини при першій зустрічі, впливає на подальшу оцінку діяльності та особистості цієї людини.

Ефект ореолу (гало-ефект) – тенденції перебільшувати властивості особистості співрозмовника, переносити сприятливе / несприятливе враження про одну якість індивіда на всі інші.

Ефект ореолу поділяється на *позитивний* (якщо загальне враження про людину в цілому приємне, то надалі вся її поведінка, риси особистості та вчинки переоцінюються в позитивний бік, негативні якості недооцінюються) та *негативний* (якщо ж загальне враження є негативним, то надалі людині приписуються негативні якості, не помічаються позитивні).

Ефект первинності – при сприйнятті та оцінюванні незнайомої людини роль установки відіграє інформація про цю людину, що пред'явлена раніше.

Ефект новизни – остання, новіша інформація про людину стає найбільш значущою та відповідно може або посилювати вже стале ставлення до людини, або ж змінювати його в протилежний бік.

РОЗДІЛ 4. Соціальна психологія груп і міжгрупової взаємодії

Лекція 6. Соціальна психологія малих груп

1. Мала група та її основні характеристики.
2. Соціометрична структура малої групи.
3. Комуникативна структура малої групи.
4. Характеристика групових явищ.
5. Міжособистісні відносини в малій групі.

Завдання на СРС:

1. Наведіть приклади малої соціальної групи.
2. Визначте особливості групової динаміки у малій групі.
3. Розкрийте поняття «міжособистісна сумісність».

Література: основна – 1-2; 4-5; додаткова – 2; 3; 4; 8; 10; 12-14; 16; 18; 19; 21.

Конспект лекції

Основні поняття: мала соціальна група; референтна група; дифузія; асоціація; кооперація; колектив; корпорація; соціометричний статус; соціальний статус; соціальна роль; комуникативна мережа; централізована комуникативна мережа; децентралізована комуникативна мережа; групова динаміка; лідерство; керівництво; прийняття групових рішень; груповий тиск; конформізм; згуртованість; психологічний клімат; міжособистісні відносини.

1. Мала група та її основні характеристики

Об'єднання спільною соціальною діяльністю є основою для виникнення емоційних стосунків, групових норм і групових процесів.

Мала соціальна група – порівняно стійкі, нечисленні за складом, пов'язані спільною метою об'єднання людей, у яких здійснюється безпосередній контакт між їхніми членами.

Чисельність такої групи складає умовно від 2 до 30-40 осіб.

Особистість може одночасно входити до складу кількох малих груп.

Виділяють такі види малих груп:

1) за реальністю існування:

- *реальні* – групи, в яких люди постійно перебувають в повсякденному житті та професійній діяльності (наприклад, студентська група, професійний колектив тощо);

- *умовні* – спільність людей, які включені в прямі або непрямі об'єктивні взаємини один із одним, часто не знайомі між собою (наприклад, вибірка дослідження);

2) за характером організації та взаємодії:

- *формальні (офіційні)* – групи, що мають юридично фіксований статус;

- *неформальні (неофіційні)* – групи, що не мають юридичного фіксованого статусу (утворюються на основі власного вибору);

3) за ступенем розвиненості:

- *слаборозвинені* – це групи, що знаходяться на початковому етапі свого існування;

- *високорозвинені* – це групи, що відрізняються наявністю єдності цілей і загальних інтересів, високорозвиненою системою відносин, організації, згуртованості.

4) за рівнем розвитку [13]:

- *дифузна група* (від лат. *diffusio* – розлиття) – випадково об'єднана група осіб переважно на короткий проміжок часу, у якій взаємини опосередковуються симпатіями-антипатіями, але не змістом спільної діяльності;

- *асоціація* – група, в якій відсутня об'єднуюча спільна діяльність, взаємини у ній опосередковуються тільки особистісно значущими цілями;

- *кооперація* – група з певною організаційною структурою, міжособистісні стосунки в якій носять діловий, формальний характер, підпорядкований досягненню необхідних результатів у певному виді діяльності;

- *колектив* – група з чіткою організаційною структурою, взаємини в якій (формальні чи неформальні) опосередковуються особистісно значущим і суспільно цінним змістом групової діяльності;

- *корпорація* – група, об'єднана на основі внутрішніх, корпоративних, егоїстичних інтересів і характеризується замкнутістю структури, максимальною централізацією та авторитарністю керівництва.

За ознакою ставлення особистості до внутрішніх норм виділяють референтну (еталонну) групу.

Референтна група – реальна чи уявна група, погляди, норми якої є зразком для особистості. З її представниками людина порівнює себе, на її норми та цінності орієнтується у своїй поведінці й самооцінці.

Основні характеристики групи:

- *композиція групи* – сукупність характеристик членів групи, які є важливими з точки зору аналізу групи;

- *структура (соціометрична) групи* – структура вподобань, комунікацій, влади;

- *групові процеси* – процес розвитку та згуртування групи, процес групового тиску, процес прийняття рішень.

Соціальний статус – це позиція особистості у суспільстві, що включає її систему права та обов'язки, визначає її місце у групі чи суспільстві та реалізується через систему ролей.

Соціальний статус поділяється на два види:

1) *приписуваний* – сукупність характеристик, що зумовлені обставинами, які ми людина не обирає;

2) *досяжний* – сукупність характеристик, які отримані завдяки власним зусиллям.

Соціальна роль – це модель поведінки, яку особистість добровільно чи примусово приймає для виконання своїх соціальних функцій, тобто орієнтована на її соціальний статус.

2. Соціометрична структура малої групи

Розвиток групи розпочинається з міжособистісних стосунків, в процесі яких формується соціометрична структура групи.

Соціометрична структура – сукупність супідрядних позицій учасників групи в системі внутрішньогрупових міжособистісних уподобань (симпатій, антипатій, переваг і відторгнень між членами групи).

У результаті формування соціометричної структури групи кожен її член набуває *соціометричний (емоційний) статус* як положення суб'єкта в системі міжособистісних стосунків певної групи, який виражає рівень привабливості конкретного члена групи для інших її членів.

Згідно теорії соціометрії соціальний статус визначається сумою відкидань і переваг, отриманих членом групи. Залежно від частоти позитивних і негативних (відкидань) виборів, сукупність статусів членів групи формує статусну ієрархію, яка включає такі категорії [14]:

- *соціометричні «зірки»* – це суб'єкти, які є найбільш емоційно привабливими для інших членів групи, отримали найбільшу кількість позитивних виборів від інших членів групи;
- *«популярні»* – ті суб'єкти, які отримали значне число позитивних виборів і мало негативних від інших членів групи;
- *«непопулярні»* – ті суб'єкти, які отримали дуже мало позитивних виборів і багато негативних від інших членів групи;
- *ізгої (відторгнені)* – ті суб'єкти, які не отримали позитивних виборів, а лише негативні від інших членів групи, які не приймаються групою, викликають гостре неприйняття у інших членів групи;
- *ізольовані* – ті суб'єкти, які не отримали ні позитивних, ні негативних виборів, їх як би не існує для групи.

На соціальний статус особистості у групі впливають такі психологічні та соціальні фактори: зовнішня привабливість; когнітивні здібності (інтелект); деякі властивості темпераменту; комунікабельність; визнання в інших групах.

Особливості сприйняття особистістю свого соціометричного статусу: є емоційно забарвленою формою переживання; усвідомлення свого статусу з віком стає більш повним і багатостороннім; особи, які об'єктивно мають незадовільний соціометричний статус, суб'єктивно його переоцінюють; особи, що займають сприятливе положення в системі особистих відносин у групі, схильні його недооцінювати.

3. Комунікативна структура малої групи

Володіння інформацією є важливим показником положення члена групи в її статусній ієрархії, оскільки доступ до інформаційних потоків забезпечує суб'єкту особливі групові «привілеї».

Комунікативна структура малої групи – це сукупність позицій членів групи в системах інформаційних зв'язків, що пов'язують членів групи між собою і з зовнішнім середовищем, а також концентрація групової інформації.

Комунікативний лідер – суб'єкт, що є інформаційним центром групи.

Комунікативна мережа – інформаційні групові зв'язки.

Виділяють *централізовані* та *децентралізовані* комунікативні мережі.

Централізована комунікативна мережа характеризується тим, що один із членів групи знаходиться в центрі інформаційних потоків і відіграє основну

роль в організації обміну інформацією та міжособистісної взаємодії. Це сприяє підвищенню керованості групи та швидшому вирішенню простих завдань [15].

Різновидами централізованої комунікативної мережі є такі:

- *фронтальна* – члени групи не вступають у контакт, але знаходяться в полі зору один одного;
- *радіальна* – вся інформація передається членам тільки через центральну особу;
- *ієрархічна* – обмін інформацією здійснюється з урахуванням двох і більше рівнів підпорядкування членів групи, причому частина з них може бачити один одного в процесі спільної діяльності, а частина – ні.

Децентралізована комунікативна мережа характеризується тим, що кожен із членів групи може приймати, переробляти та передавати інформацію, за необхідності вступаючи в пряме спілкування («комунікативна» рівність) [15].

Різновидами децентралізованої комунікативної мережі є такі:

- *ланцюгова* – інформація передається послідовно від одного члена групи до іншого;
- *кутова* – інформація передається однаково для всіх членів групи;
- *повна* – відсутні перешкоди для вільного спілкування та передачі інформації.

4. Характеристика групових явищ

Групова динаміка – це сукупність соціально-психологічних, внутрішньогрупових процесів і явищ, які характеризують весь цикл життєдіяльності групи від утворення до розпаду.

До процесів групової динаміки відносять: лідерство та керівництво; прийняття групових рішень; груповий тиск; конформізм / нонконформізм; згуртованість; психологічний клімат у групі; міжособистісні відносини.

Лідерство – це процес стійкого домінування окремих членів групи, які реалізують свій соціально-рольовий статус.

Керівництво – це процес управління групою, що здійснюється керівником як посередником соціального контролю та влади на основі правових повноважень і норм.

Якщо керівник офіційно керує сферою взаємин, то лідер – неформально. Лідер може бути *формальним* і *неформальним*. Без непрямого впливу неформального лідера групи її членам дуже важко визначитись в тому, які саме норми поведінки, а пізніше й традиції, мають бути притаманні їх групі.

Прийняття групових рішень може здійснюватися способом «коло» (лідер виступає на рівні з усіма учасниками групи, які висувають пропозиції щодо вирішення проблеми) та «колесо» (лідер виступає в ролі головуєчого та керує обговоренням проблеми).

Груповий тиск – це процес впливу установок, норм, цінностей і поведінки членів групи на думки та поведінку індивіда, під час якого член групи може відчувати себе вимушеними погоджуватися з якимось ставленням або думкою, що підтримується більшістю.

Конформізм – це поведінка людини, при якій вона зовнішньо демонструє згоду з груповим рішенням, а внутрішньо – з ним не погоджується. І навпаки,

нонконформізм – це поведінка людини, при якій вона відстоює власні думки, погляди на протигагу тим, що панують в групі.

Згуртованість групи – це моральна, інтелектуальна, емоційна та вольова єдність групи; психологічний організм, що характеризується близькістю думок, цілей, цінностей та дозволяє члену групи відчувати себе комфортно.

Психологічний клімат – це загальний емоційно-психологічний стан групи, що відображає загальний психологічний настрій кожного члена групи щодо спільної діяльності та інших різних факторів життєдіяльності групи.

5. Міжособистісні відносини в малій групі

Міжособистісні відносини – це сукупність об'єктивних зв'язків і взаємодій між особами, які належать до однієї групи. Вони базуються на симпатіях чи антипатіях, що може перерости у взаємну прихильність чи неприхильність.

У процесі міжособистісних відносин утворюються *мікрогрупи*, діяльність яких обумовлена високою частотою спілкування, подібною поведінкою.

На міжособистісні відносини членів групи впливає *сумісність партнерів*, що породжує міжособистісну привабливість, і *спрацьованість*, що виникає через задоволеність результатами спільної діяльності.

Міжособистісна сумісність – це оптимальне поєднання психологічних особливостей партнерів, що сприяють оптимізації їх спілкування та діяльності.

Спрацьованість – такий тип взаємодій членів групи, при якому досягається максимально можлива успішність у сумісній діяльності при мінімальних енергетичних витратах за рахунок взаєморозуміння.

Лекція 7. Соціальна психологія великих груп

1. Основні характеристики великих соціальних груп.
2. Психологічні явища у великих соціальних групах.
3. Психологічна характеристика натовпу.
4. Психологічні особливості паніки.
5. Психологічна характеристика чуток.

Завдання на СРС:

1. Наведіть приклади великої соціальної групи.
2. Розкрийте психологічні явища у великих соціальних групах.
3. Розкрийте психологічні особливості масових соціальних явищ.

Література: основна – 1-2; 4-5; додаткова – 2; 3; 4; 6; 8; 9; 12-14; 16; 18; 19; 21; 25-26.

Конспект лекції

Основні поняття: велика соціальна група; суспільна свідомість; соціальне мислення; громадська думка; менталітет; натовп; паніка; чулки.

1. Основні характеристики великих соціальних груп

Велика соціальна група – це кількісно не обмежена, складно організована соціальна група, що формується на основі певних соціальних ознак (стать, вік, національність, релігія).

Під великою соціальною групою також розуміють спільноту, яка виникла

випадково, стихійно та існує досить короткий проміжок часу (натовп, публіка, аудиторія).

Існують такі кваліфікації великих соціальних груп:

1) за характером зв'язку (всередині групи):

- як *система об'єктивних соціальних зв'язків* (соціальні верстви (страти), етноси, релігійні конфесії тощо);

- як *результат свідомого об'єднання* (партії, громадські і професійні об'єднання та ін.);

2) за тривалістю існування:

- *сталі* (соціальні прошарки, етнічні утворення тощо);

- *тимчасові* (мітинги, демонстрації, натовпи та ін.);

3) за характером організованості:

- *стихійні* (натовп у більшості випадків);

- *організовані* (асоціації, суспільні рухи і т.д.);

4) за характером зв'язку:

- *умовні* (статевовікові, професійні та ін.);

- *реальні* (демонстрації, мітинги тощо).

Рівні розвитку соціальних груп:

1) *типологічний* – члени групи об'єктивно подібні між собою за певними ознаками;

2) *рівень ідентифікації* – члени групи усвідомлюють свою приналежність до даної спільноти та ідентифікують себе з її членами;

3) *рівень інтегрованості* – члени групи усвідомлюють спільність своїх інтересів і готові до спільних дій заради колективних цілей.

2. Психологічні явища у великих соціальних групах

У великій соціальній групі виділяють психологічні явища *когнітивної* (соціальне мислення, громадська думка, суспільна свідомість, менталітет), *ціннісно-мотиваційної* (загальногрупова мотивація, групові потреби), *емоційної* (соціальні почуття, суспільний груповий настрій) та *регулятивно-вольової* (групова поведінка) сфери [16].

Соціальне мислення – це мислення, орієнтоване на пізнання соціальної реальності людей, соціальних груп та їх взаємовідносин.

Громадська думка – це форма масової свідомості, в якій виявляється відношення (приховане або явне) різних груп людей до подій та процесів реального життя, що зачіпають їхні інтереси й потреби.

Суспільна свідомість – це сукупність поглядів, уявлень, настроїв, почуттів, традицій, ідей, теорій, що відображають суспільне буття в цілому або його окремі сторони у свідомості людей.

Менталітет – це спосіб мислення, склад розуму, світосприйняття, умонастрій народу як групи та окремої особистості.

Загальногрупова мотивація – це групові потреби, інтереси, цінності, які є прийнятними для членів даної соціальної групи, оскільки вони стимулюють й мотивують діяльність та поведінку людей.

Групові потреби – потреби членів цієї групи, що виникають через необхідність функціонування групи та спільність соціального середовища.

Соціальні почуття – це емоційне ставлення до фактів і ситуацій соціальної дійсності більшості членів групи.

Суспільний груповий настрій – це загальний емоційний стан, який панує у групі й створює в ній емоційну атмосферу.

Групова поведінка – це властивість групи, прояв якої виникає несподівано і не є простою сумою окремих поведінкових актів індивідів у групі.

3. Психологічна характеристика натовпу

Натовп – це безструктурне скупчення людей, які позбавлені чітко усвідомлених спільних цілей, але взаємно пов'язані подібністю емоційного стану та спільним об'єктом уваги.

За керованістю натовп поділяють на два види:

1) *стихийний* – формується та виявляється без якого-небудь організуючого початку з боку конкретної фізичної особи;

2) *спрямований* – формується та виявляється під дією, впливом із самого початку або згодом конкретної фізичної особи, що є в натовпі його лідером.

Г. Лебон за характером поведінки людей у натовпі виділяє такі види [17]:

- *оказіональний* – утворюється на основі спільної зацікавленості щодо несподівано виниклої події (дорожня аварія, пожежа, бійка);

- *конвенціональний* – утворюється на основі інтересу до якої-небудь наперед оголошеної масової розваги, видовища або з іншого соціально значущого конкретного приводу;

- *експресивний* – формується як і конвенціональний натовп, але у ньому сильно виражається загальне ставлення до якої-небудь події (радість, ентузіазм, обурення, протест, ін.);

- *екстатичний* – як форма експресивного натовпу визначається станом загального екстазу на основі взаємного ритмічно наростаючого зараження (масові релігійні ритуали, карнавали, концерти і т. п.);

- *діючий* – формується як і конвенціональний, здійснює дії щодо конкретного об'єкта; існують такі різновиди діючого натовпу:

- *агресивний* – об'єднана сліпою ненавистю до конкретного об'єкта група людей, що супроводжується агресивною поведінкою (бійкою);

- *панічний* – стихійно рятується від реального або уявного джерела небезпеки;

- *користолюбний* – виникає як неврегульований безпосередній конфлікт за володіння певними цінностями;

- *повстанський* – формується на основі загального справедливого обурення діями влади.

Характерними риси людини у натовпі є такі: *анонімність* (чинити «як усі»); *інстинктивність*; *несвідомість* (навіювання ідей); *стан єднання*; *стан гіпнотичного трансу*; *відчуття нездоланної сили*; *заражуваність* (будь-яка дія заразлива); *аморфність* (зникає особиста неповторність); *безвідповідальність* (втрата відповідальності); *соціальна деградація*.

4. Психологічні особливості паніки

Паніка – це психічний стан, що виникає при реальній або уявній небезпеці й охоплює людей, які знаходяться в умовах поведінкової

невизначеності в підвищеному емоційному збудженні від некерованого почуття страху.

Л. Почебут виділяє такі передумови виникнення паніки [5]:

- *фізіологічні причини*: втома, голод, безсоння, депресія, стрес, які роблять людей слабкими фізично й психічно, знижують їх здатність швидко і правильно оцінити ситуацію;

- *психологічні передумови* (відчуття болю, здивування, невпевненість, страх, жах, почуття ізольованості, безсилля);

- *соціально-психологічні передумови* (відсутність групової солідарності, цілісності, єдності групи, втрата довіри до керівництва, дефіцит інформації, панічні чутки).

Панічна поведінка характеризується практично повною відсутністю когнітивних елементів психіки.

5. Психологічна характеристика чуток

Чутки є формою спотвореної інформації про значущий об'єкт, яка розповсюджується поміж людьми у великих соціальних групах в умовах невизначеності та нестабільності.

Соціально-психологічними закономірностями виникнення та поширення чуток є: відсутність інформації (або інформація суперечлива, недостатня); бажання людей стати свідками чогось незвичайного у житті; політична й економічна нестабільність у спільноті; наявність значущих соціальних об'єктів або подій, які є важливими для людей та ін.

Виділяють чотири види чуток:

1) «*чутка-бажання*» містить сильне емоційне бажання, що відображає актуальні потреби та очікування аудиторії, в якій вона виникає і поширюється;

2) «*чутка-страшилка*» відображають актуальні, але небажані (емоційно негативні) очікування аудиторії, в якій вона виникає і поширюється;

3) «*агресивна чутка*» спрямована на стимулювання агресивного емоційного стану аудиторії, в якій вона виникає і поширюється;

4) «*безглузда чутка*» містить очевидну безглуздість описуваного.

Лекція 8. Соціальна психологія територіальних громад

1. Психологія спільнот як галузь психології.

2. Проблема територіальності в соціальній психології.

3. Рефлексивні властивості територіальної спільноти.

4. Рефлексивний капітал як ресурс територіальної спільноти.

5. Механізми розвитку територіальних спільнот.

Завдання на СРС:

1. Визначте поняття «територіальна спільнота»

2. Визначте рефлексивні властивості територіальної спільноти.

3. Визначте особливості становлення територіальної спільноти.

Література: основна – 4; додаткова – 1; 7; 9; 11; 22; 23.

Конспект лекції

Основні поняття: психологія спільнот; спільнота; територіальна спільнота; територія; територизм; рефлексивні властивості територіальної спільноти; інтелектуальна, особистісна та міжсуб'єкта взаємодія; капіталізація рефлексії; рефлексивний капітал; булінг; мобінг; сім'ї групи ризику; міграція / імміграція; мобілізація.

1. Психологія спільнот як галузь психології

Психологія спільнот є однією з наймолодших галузей психології (1960-ті роки ХХ ст. у США). Становлення цієї галузі пов'язане з соціально-політичним контекстом суспільних змін. Однією із причин становлення галузі психології спільнот є усвідомлення важливості соціального середовища для розвитку власної компетентності в забезпеченні суспільного. Так, наприклад, проблеми психічного здоров'я пов'язані з соціальним станом людини (бідність, низький соціальний статус тощо).

Уперше термін «психологія спільнот» вжито в 1945 р. канадським психологом В. Лайном у своєму президентському зверненні до конвенту Канадської психологічної асоціації. Психологія спільнот спрямована на вивчення особистості в контексті її життя, тобто як на силі людини, яка живе у змінюваних умовах, так і на силі людської спільноти. Вона спирається на чітко визначену ціннісну позицію соціальної етики, визнаючи соціальні зміни у напрямку благополуччя громади та забезпечення свободи її членів як головні цінності [18].

Психологія спільнот черпає знання з різних наук, але розглядає крізь призму психології різноманітні чинники (соціальні, економічні, географічні, політичні, історичні та ін.), які визначають благополуччя спільноти. Тобто, ця галузь фокусується на розвиткові спільнот як особливих соціальних утворень, що складають основу психологічного благополуччя індивідів.

Спільнота – це група громадян, що мають між собою щось спільне.

Виділяють такі види спільнот:

- *територіальна (географічна)* – національні спільноти, сусідські громади, сільські та міські спільноти, регіональні спільноти (за масштабами територій);
- *споріднена* – друзі, групи за інтересами тощо (за культурою).

У психологічному сенсі *територіальна спільнота* – це особливий модус стосунків взаємозалежної відповідальності людей, що мешкають на певній території, яка має генезу в уяві членів спільноти, а існує в їхній комунікації [18]. Територіальна спільнота визначається як населення, об'єднане спільною діяльністю, інтересами та цілями щодо задоволення потреб, пов'язаних із побутом, середовищем мешкання, відпочинком, навчанням, спілкуванням.

2. Проблема територіальності в соціальній психології

Урахування соціально-психологічних явищ, дотичних до території як місця існування певного соціуму, передбачає охоплення багатомірного й різномасштабного проблемного простору. Наприклад, саме крізь психологію спільнот найдоцільніше розглядати питання здорового способу життя та психологічного благополуччя, так як більшість соціальних інституцій (освіта,

медичне обслуговування) традиційно будуються з прив'язкою до території проживання (адміністративно-територіального поділу).

На всіх рівнях територіальної спільноти існують соціально-психологічні певні феномени, які розкривають взаємовідносини між її членами. Наприклад, феномен *сусідства*, соціально-психологічний зміст якого не обмежується мешканням поруч – це усталена міра оцінювання дистанції в спілкуванні, ресурс допомоги, за якою звертаються у складний період, перешкода усамотненню (або інколи й комфорту), і досить великий спектр інших зв'язків.

Територія є значущим чинником міжгрупових стосунків, як простір життя вона перетворюється на провідну людську цінність.

Психологічним репрезентантом території є *територизм*.

Територизм – це форма людської поведінки, пов'язаної з територією, і відповідна потреба: зберегти, збільшити та збагатити свою територію (як фізичну, так і психологічну внаслідок символічного її розширення чи збагачення) [18].

3. Рефлексивні властивості територіальної спільноти

Рефлексивні властивості територіальної спільноти – це підсистема суб'єктивного виміру існування територіальної спільноти, яка забезпечує її саморозвиток [18]. Це суб'єктивна складова явища територіальної спільноти, яка полягає у відображенні, конструюванні та переосмисленні – *перетворенні* *смыслу спільноти*.

До рефлексивних властивостей територіальної спільноти належать:

- *інтелектуальна рефлексія* спільного поділеного досвіду (відображення й перетворення образу спільноти);
- *особистісна рефлексія* *смыслу* спільноти (усвідомлення емоційних станів, ідентичності й належності до спільноти);
- *міжсуб'єктна рефлексія* – взаєморозуміння, взаємодії та взаємоузгодження мережі суб'єктів спільноти в колективній участі та діях.

Рефлексивні властивості територіальної спільноти існують як здійснювані суб'єктом рефлексивні процеси, предметом перетворення в яких є утворення:

- *інтелектуальні* (від образів і уявлень до способів створення нових знань);
- *особистісні* (смысли, цінності, стратегії, емоційні стани, мотиви тощо);
- *міжособистісні функціональні* (стосунки, конвенції, санкції, правила, процедури тощо) [18].

Рефлексивні властивості, які слугують механізмом і / або ресурсом розв'язання життєвих завдань суб'єкта, можуть розглядатись як його капітал.

Капіталізація рефлексії – це її перетворення, певна конвертація в інші блага для суб'єкта (психологічне благополуччя, матеріальні / нематеріальні вигоди).

Тільки такі рефлексивні властивості, які здатні викликати при своєму здійсненні зміни в життєдіяльності суб'єкта, насправді є *рефлексією*. У випадку, коли будь-які форми рефлексії імітуються (здійснюються без

перетворення й зміни суб'єкта), витрати на здійснення такої *псевдорефлексії* є непродуктивними, рефлексія не капіталізується.

4. Рефлексивний капітал як ресурс територіальної спільноти

Індивідуальна рефлексія – це певний внесок у рефлексивний капітал спільноти, який залишається в потенційній недореалізованій формі, доки не відбудеться поділяння реальності. Перехід із потенційної (можливість) в актуальну форму (дійсність) приводить до виникнення рефлексивного капіталу як спільного блага, яким користуються члени спільноти.

Рефлексивний капітал – це форма індивідуального (і сукупного) досвіду, яка стає ключовим ресурсом існування людства, перетворюється на важливий нематеріальний актив сучасних індустрій, визначає оптимальне соціальне середовище для благополуччя індивідів і спільнот [19]. Це успішно поділене спільне надбання, яким може користуватися кожен член спільноти. Відтак, якою мірою розвинута рефлексія суб'єктів, що поділяють з іншими свій досвід, відповідно створюються передумови для розвитку рефлексивного капіталу територіальної спільноти.

Рефлексивний капітал виступає як інтелектуальний інструмент, що надає змогу зрозуміти процес розвитку рефлексивних властивостей групового суб'єкта та перетворення їх у ресурс (і капітал) творчого розв'язання життєвих завдань територіальної спільноти.

Розмаїття форм вільного спілкування різних людей, що проживають на одній території, складає *основу інтенсивного розвитку цієї території за умов наявності у складі спільноти рефлексивних властивостей* найбільш творчих її верств. Капіталізація рефлексивної властивості опосередкована творчістю, терпимістю до розмаїття, умінням у відмінностях людей побачити потенціал розвитку громади.

Отож, рефлексивний капітал територіальних спільнот є психологічним ресурсом суспільних трансформацій, що розкривається у чотирьох складових: 1) сенс спільноті; 2) ресурс мереж; 3) практична ефективність; 4) мудрість колективної дії.

Рефлексивний капітал спільноти як ресурс соціалізації особистості та гуманізації стосунків у шкільній спільноті

Нагальність формування гуманності надзвичайно гостро проявляється у шкільній спільноті (психологічне тероризування, цькування окремих дітей однолітками, насилля, агресивності тощо).

Булінг (від англ. *bullying* – цькування) – це агресивна поведінка однієї людини відносно іншої людини з метою заподіяти їй моральну або фізичну шкоду, принизити її та, в такий спосіб, утвердити свою владу; взаємодія, при якій одна людина (іноді декілька) зазнають нападів іншої людини (іноді декількох, але, як правило, не більше чотирьох) майже щодня впродовж тривалого періоду (декількох місяців), що викликає у жертви стан безпомічності та виключення з групи [20].

Види булінгу (цькування):

- *фізичне* – фізична розправа різного характеру;

- *вербальне* – залякування, погрожування, приниження, висміювання, присоромлення, крик тощо;
- *непряме (психологічне тероризування)* – навмисне виключення дитини зі спілкування й спільної діяльності, поширення чуток із наміром образити жертву тощо.

Виділяють також *мобінг* як форму цькування натовпом, що особливо небезпечне явище в середовищі підлітків, адже через механізми *знеособлення* в юрбі, зараження, наслідування і навіювання до складу цькувальників затягується багато учасників.

Перебування в булінговій ситуації у школі може слугувати предиктором ризику насильства та зловживань у подальшому житті. У жертви булінгу прослідковується низька самоповага, тривожність, депресія, недовіра до інших, психосоматична симптоматика.

Вивчення питання булінгу у шкільній спільноті не може бути розглянуто лише на рівні міжособистісних стосунків учасників, а потребує *аналізу моделей стосунків, убудованих у спільноті*, де відбувається цькування.

Ресурс територіальної спільноти у подоланні ризиків сім'ї

До *сімей групи ризику* відносять:

- неповні сім'ї;
- сім'ї, що виховують або мають у своєму складі інвалідів;
- незаможні й бідні сім'ї;
- багатодітні сім'ї.

Складність у наданні допомоги таким сім'ям полягає у тому, що сім'ї, які перебувають на межі бідності і, здавалося би, потребують насамперед матеріальної допомоги, потрапляють у ситуацію, коли ця допомога погіршує їхню *психологічну стійкість*: приймаючи допомогу, сім'ї нібито визнають свою нездатність самотійно будувати власне життя, відсутність потенції виходу зі складних життєвих ситуацій. Без психологічного супроводу така допомога може лише зашкодити. Відтак, шляхом розв'язання цього парадоксу є переосмислення поняття групи ризику в напрямку перспективи спільноти. Ізольовані від спільноти сім'ї почуваються набагато гірше, ніж інтегровані родини з таким самим рівнем достатку [18].

Допомагаючи нужденним, людина долає стереотип безсилості, відчуває наснаження від колективних зусиль, покращує свій психологічний стан. Дія у спільноті відновлює віру у власні сили, здатність впливати на ситуацію. Допомога сім'ям, спрямована на забезпечення їх інтеграції у спільноту, характерна для більшості комплексних проектів, заснована на екологічному підході. Метою кожної окремої програми можуть бути розвиток когнітивних здібностей для ефективного прийняття рішення, розв'язання соціальних дилем, управління стресом і т.д. Але ефективність цих програм тісно залежить від кумулятивного ефекту розвитку територіальної спільноти в громаду [18].

Рефлексивний капітал територіальних спільнот у становленні суспільно-групових суб'єктів політики

Територіальна спільнота є безпосереднім середовищем цілісного життя суб'єктів, що взаємодіють. Нерозривно поєднана із природним середовищем

існування громади спільним потоком життя її членів, вона стає смисловою основою життєвого світу зрілої особистості, осередком зустрічі економічного та духовного навіть поза межами її фізичного існування.

Чотири складові рефлексивного капіталу спільноти:

1) *усвідомлення сенсу спільноти, належності, відданості, єдності, згуртованості* – базова складова, що передбачає насамперед глибокі емоційні механізми переосмислення власної ідентичності й індивідуальні внески в культуру спільноти; сенс спільноти підтримується синхронізацією емоційних станів, характерних для ситуації спільної участі (характер взаємозв'язку рефлексії індивіда та спільноти реалізується за принципом – «індивід, належний спільноті»);

2) *переосмислення сусідства як ресурсу спільноти* у розбудові мереж і поліпшенні рівня економічного та політичного благополуччя суспільного середовища (характер взаємозв'язку рефлексії індивіда та спільноти реалізується за принципом – «індивід-індивід як протиріччя самої спільноти»);

3) *розбудова колективної ефективності спільноти*, в якій інтегруються попередні рівні (характер взаємозв'язку рефлексії індивіда та спільноти реалізується за принципом – «індивід як утілення всієї спільноти»);

4) *колективна дія, паритетна громадська участь* (об'єднує три попередні) – рефлексивний капітал набуває форми глобальної та неперервної, яка супроводжує дію [18].

5. Механізми розвитку територіальних спільнот

Міграція як механізм розвитку територіальних спільнот

Міграційні процеси є невід'ємною частиною будь-якого суспільства й людства в цілому. Виділяють такі види міграції / імміграції:

- *вільна міграція / імміграція* – це процес, до якого люди залучені за відносно вільним власним вибором: переїхати з однієї країни (регіону, зони) до іншої, щоб оселитися у новому місці;
- *вимушена міграція / імміграція* – переселенці змушені пересуватися, найчастіше виходячи із потреби безпеки (уникнути страхіть війни, соціальних потрясінь чи переслідувань).

Окремо виділяють таку категорію міграції, як *тимчасове перебування*, при якій особи пересуваються у межах чітко визначених термінів, розуміючи, що обов'язково повернуться додому.

Мігранти завжди стикаються з викликами нового поселення, нової територіальної спільноти (умови пригнічення, менше владних повноважень менший доступ до соціальних, культурних і матеріальних ресурсів).

Асиміляцію із відмовою від статусу меншини Г. Теджвел пов'язує з подоланням *комплексу меншовартості*. Асиміляція поділяється:

- *повну* – коли домінантна група приймає новачка;
- *неповну* – коли особа відмовляється від колишньої групи, але нова група її не приймає [18].

Пассинг – проходження однієї культури крізь іншу із сепарацією культур, коли вони відторгнені одна одною.

Акомодація – підтримка власної ідентичності, змагання, конкуренція різних груп за окремими аспектами їхніх цінностей.

Стихийний розвиток територіальних спільнот здійснюється як досить повільний та нецентралізований процес, заснований на багаторазовому повторенні окремих дій та множинному переповіданні інтерпретацій найбільш значущих із них. Завдяки такому поділянню подій членами спільноти складається *осередок*, внутрішнє тло її існування. На пізнішому етапі, коли спільнота усвідомлює власну мету, поділену всіма її членами, та висуває завдання упорядкування власного життя, вона набуває *якості громади*. При цьому усвідомлення громадою себе як окремої сутності неможливе поза міжгруповою взаємодією і розгортанням іншого модусу владно-підвладних стосунків – *узалежнення*

Використання інтеграції територіальних спільнот як групових суб'єктів демократичних перетворень

Загальна схема організаційного впливу, тобто прив'язування до місцевих проблем і розбудова саморозширювальної мережі довіри всередині спільноти, зберігається в якості моделі мобілізації активності електорату з опорою на інші спільноти. Процеси мобілізації та інтеграції спільноти взаємодіють як взаємно опосередковані: політична свідомість виступає як результатом політичної мобілізації, так і її причиною.

Чинники процесів мобілізації:

- добір, селекція вигоди, яка надається раціонально налаштованому індивідові;
- доволі мала чисельність групи, аби вигода для індивіда була вища, ніж витрати на захист «колективного добра»;
- наявність у групи привілеїв, які зменшують витрати на колективний добробут.

Колективна участь як механізм розвитку територіальної спільноти

Колективну участь як можна розглядати, як: форму демократії; поведінку; участь і діяльність; участь та активність; участь і поведінку.

РОЗДІЛ 5. Особливості прикладної соціальної психології

Лекція 9. Прикладна соціальна психологія

1. Предмет і завдання прикладної соціальної психології.
2. Структура прикладної соціальної психології.
3. Особливості прикладних досліджень у соціальній психології.
4. Сучасні напрями прикладної соціальної психології.
5. Функціональні обов'язки соціальних психологів.

Завдання на СРС:

1. Визначте завдання прикладної соціальної психології.
2. Охарактеризуйте структуру прикладної соціальної психології.
3. Розкрийте напрями розвитку прикладної соціальної психології.

Література: основна – 1-2; 4-5; додаткова – 2-4; 12; 13; 18; 21.

Конспект лекції

Основні поняття: *прикладна соціальна психологія, предмет прикладної соціальної психології, соціально-психологічне дослідження, соціально-психологічна діагностика, соціально-психологічне консультування, соціально-психологічний вплив, соціальний психолог.*

1. Предмет і завдання прикладної соціальної психології

Соціальна психологія як самостійна галузь психологічної науки постійно розвивається, чим надає можливості використання результатів дослідження на практиці, тобто має прикладний характер.

Прикладна соціальна психологія полягає у застосуванні принципів, методології, теоретичних соціально-психологічних знань для розв'язання конкретних практичних завдань у професійній діяльності, політиці, економіці, педагогіці тощо. У силу цього соціальна психологія постійно збагачується різноманітними життєвими фактами, пізнає нові соціальні проблеми.

Предметом прикладної соціальної психології є закономірності психологічного діагностування, консультування та здійснення впливу на соціально-психологічні явища шляхом використання психотехнологій у різних сферах, умовах і на різних рівнях.

Завданнями прикладної соціальної психології залежно від сфери застосування є такі:

- *у сфері теорії:* якісне наукове обслуговування прикладної соціальної психології, діяльності практиків;
- *у галузі освіти:* професійна підготовка практичних соціальних психологів (оволодінні навичками соціально-психологічної діагностики, консультування, психотехнологій) та популяризація соціально-психологічних знань;
- *у сфері соціальної практики:* розв'язання конкретних проблем, що регламентуються нормативними актами (положенням про психологічну службу, функціональними обов'язками практичних психологів).

2. Структура прикладної соціальної психології

До структури прикладної соціальної психології належать *теорія* та *соціальна практика*.

Теорія як основа функціонування прикладної соціальної психології містить як загальні, так і часткові теоретичні положення щодо діагностування, консультування й соціально-психологічного впливу.

Основне завдання прикладної соціальної психології як теорії полягає у якісному наукового обґрунтуванні соціальної практики, а також у методичному забезпеченні професійної діяльності практичного соціального психолога.

Соціальна практика, як складова прикладної соціальної психології, включає такі напрями:

- *соціально-психологічна діагностика* (встановлення діагнозу як визнання конкретних характеристик соціально-психологічних явищ);
- *соціально-психологічне консультування* (спілкування психолога-консультанта з особою, групою з метою встановлення діагнозу, надання кваліфікованої психологічної допомоги);

- *соціально-психологічний вплив* (застосування соціально-психологічних технологій);
- *надання соціально-психологічної допомоги* (соціальні зміни в організації, особистісне та професійне зростання особистості, розвиток групи і т.д.).

Під *встановленням діагнозу* розуміється визнання ключових конкретних характеристик за допомогою застосування різноманітних методик і процедур

Соціальну практику здійснюють практичні соціальні психологи (у співпраці з соціальними працівниками) та науково-педагогічні працівники.

3. Особливості прикладних досліджень у соціальній психології

Особливістю прикладних досліджень є те, що вони спрямовані на виявлення способів практичного застосування теоретичних знань.

Виділяють такі прикладні соціально-психологічні дослідження:

- 1) *описові* – отримання емпіричних даних про соціально-психологічні явища та проблеми;
- 2) *аналітичні* – побудова емпіричної моделі соціально-психологічного явища;
- 3) *оцінні* – сукупність моделей і засобів, які надають змогу оцінити кінцевий результат цілеспрямованого втручання в соціальні процеси.

Ознаками соціально-психологічного дослідження є такі:

- *наявність конкретного замовника*, що регламентуються відповідними правовими нормами (відносини «замовник – виконавець»);
- *наявність специфічної мови та термінології*, що може породжувати перешкоди у спілкуванні між професійним і непрофесійним середовищем;
- *використання специфічних гіпотез*, які формулюються як правило на основі практичних міркувань;
- *використання власних критеріїв ефективності* (розв'язання конкретного завдання, поставленого замовником);
- *деталізована система практичних рекомендацій, термінів і етапів їх впровадження у практику*;
- *відмінність ролей «теоретика» та «практика»*.

4. Сучасні напрями прикладної соціальної психології

Основними напрямками прикладної соціальної психології є такі:

- *соціальна психологія управління та розвиток організації* – вивчення психологічних якостей керівника, стилів ефективного управління груповою діяльністю, способів конструктивного розв'язання конфліктів, командоутворення та ін.;
- *соціальна психологія масових комунікацій та реклами* – вивчення ефективності комунікативного процесу, пропаганди, особливостей психологічного контакту з аудиторією, рекламної взаємодії тощо;
- *соціальна психологія економіки та виробництва* – вивчення соціально-психологічного супроводу нововведень в економічній системі, маркетингової діяльності та ін.;
- *соціальна психологія школи та сім'ї* – вивчення проблеми прояву

булінгу, насильства, девіантної поведінки, підготовки молоді до створення сім'ї, регулювання сімейних взаємин і т.д.;

- *соціальна психологія права та політики* – вивчення психологічних аспектів протиправної поведінки, специфіки роботи з правопорушниками різного віку, політичної соціалізації, особистісних характеристик та іміджу політика, прийняття політичних рішень та ін.;
- *соціальна психологія науки та освіти* – вивчення особливостей колективної наукової діяльності, творчої діяльності, процесу комунікації між науковцями, психологічних передумов діяльності дослідника тощо;
- *соціальна психологія надзвичайних ситуацій* – вивчення психологічних аспектів у ситуаціях кризового та кризового характеру, психологічного дебрифінгу та ін.
- *соціальна психологія охорони здоров'я* – вивчення соціально-психологічних особливостей лікувального процесу, міжособистісної взаємодії в медичних колективах і т.д.

5. Функціональні обов'язки соціальних психологів

Практичний соціальний психолог в «чистому вигляді» зустрічається рідко, тому досить складно описати його функціональні обов'язки. Але загалом до них можна віднести компетенції будь-якого психолога, які пов'язані з предметом соціальної психології (соціально-психологічні характеристики особистості, різноманітні соціальні взаємодії, психічні явища у малих і великих соціальних групах, масові соціальні явища та ін.). Відтак, *функціональні обов'язки соціального психолога дуже різноманітні.*

Основними компетенціями соціального психолога є *психодіагностика, консультування та надання психологічної допомоги*, тобто *соціально-психологічний супровід*. При цьому він повинен дотримуватися специфічних *етичних правил*, зокрема, захист інтересів клієнта, конфіденційність у взаємодії з клієнтом, повага до певних індивідуальних чи групових відмінностей клієнта.

Практичні соціальні психологи працюють як у *психологічних службах державних органів влади, так і комерційних організацій*, що належать до різноманітних сфер діяльності (освіта, політика, економіка, охорона здоров'я тощо).

Виділяють три види функціональних обов'язків практичних соціальних психологів:

- 1) *вертикальні* – обов'язки у взаємодії «керівник – психолог»;
- 2) *договірні* – обов'язки у взаємодії «замовник – психолог»;
- 3) *горизонтальні* – обов'язки як члена психологічної лабораторії, групи.

Функціональні обов'язки практичних соціальних психологів досить близькі до *функцій соціальних працівників*. Співпраця соціального психолога та соціального працівника дозволить розв'язати складні соціально-психологічні проблеми, що виникають у суспільстві.

4. СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

РОЗДІЛ 1. Соціальна психологія в системі наукового знання

Семінар 1. Вступ до соціальної психології

1. Предмет і завдання соціальної психології.
2. Становлення соціальної психології як науки.
3. Структура соціальної психології.
4. Категорії соціальної психології.
5. Зв'язок соціальної психології з іншими науками.
6. Основні напрямки розвитку зарубіжної соціальної психології.
 - 6.1. Біхевіоризм.
 - 6.2. Когнітивний напрямок у соціальній психології.
 - 6.3. Психоаналітичний напрямок.
 - 6.4. Гуманістичний напрямок у соціальній психології.
 - 6.5. Соціально-екологічна теорія У. Бронфенбреннера.
7. Місце соціальної психології у системі наукового знання.

Завдання на СРС:

1. Розкрийте становлення соціальної психології як науки.
2. Визначте основні категорії соціальної психології.
3. Розкрийте основні напрямки розвитку соціальної психології.

Література: основна – 1-2; 4-5; додаткова – 2; 3; 4; 8; 9; 12; 18; 19; 21.

Семінар 2. Методи соціальної психології

1. Методологічні основи соціально-психологічного дослідження.
2. Система методів соціальної психології.
 - 2.1. Метод спостереження.
 - 2.2. Метод експерименту.
 - 2.3. Метод вивчення документів. Контент-аналіз.
 - 2.4. Метод опитування (анкетування, інтерв'ю, бесіда).
 - 2.5. Метод групової оцінки.
 - 2.5. Метод тестування.
 - 2.6. Соціометрія.
3. Основні вимоги до вибору методів соціально-психологічного дослідження.
4. Етичні проблеми соціально-психологічного дослідження.

Завдання на СРС:

1. Визначте основні методи соціальної психології.
2. Розкрийте переваги та недоліки використання емпіричних методів соціальної психології.
3. Охарактеризуйте основні вимоги до вибору методів соціально-психологічного дослідження.

Література: основна – 1-2; 4-5; додаткова – 2; 3; 4; 8; 9; 12; 18; 19; 21.

РОЗДІЛ 2. Соціально-психологічні проблеми особистості

Семінар 3. Особистість як предмет вивчення

1. Поняття особистості в соціальній психології.
2. Проблема біологічного та соціального в особистості.
3. Співвідношення понять «індивід», «індивідуальність» та «особистість».
4. Соціально-психологічна структура особистості.
 - 4.1. Спрямованість особистості.
 - 4.2. Досвід.
 - 4.3. Індивідуальні особливості психічних процесів.
 - 4.4. Біопсихічні властивості.
 - 4.5. Характер і здібності.
5. Формування і розвиток особистості.
6. Вікова періодизація розвитку особистості.
7. Сенситивні періоди розвитку особистості.
8. Атрибути особистості.
9. Соціальний інтелект і соціальна компетентність.

Завдання на СРС:

1. Розкрийте співвідношення понять «індивід», «індивідуальність» та «особистість».
2. Охарактеризуйте підходи до соціально-психологічної структури особистості.
3. Визначте сенситивні періоди розвитку особистості.

Література: основна – 1-2; 4-5; додаткова – 2; 3; 4; 5; 8; 9; 12; 18; 19-21.

Семінар 4. Особистість у системі соціальних зв'язків

1. Поняття та структура «Я-концепції».
2. «Я-концепція» та самооцінка.
3. Соціальна установка особистості.
4. Структура та функції атитюду.
5. Ієрархічна структура диспозицій особистості.
6. Соціальний статус особистості.
7. Соціальна роль і рольова поведінка.
8. Соціальні позиції: поняття, сутність, специфіка.

Завдання на СРС:

1. Розкрийте сутність поняття «самосвідомість».
2. Охарактеризуйте особливості соціальної установки особистості.
3. Наведіть приклади соціального статусу та соціальних ролей особистості.

Література: основна – 1-2; 4-5; додаткова – 2; 3; 4; 5; 8; 9; 12; 18; 19-21.

Семінар 5. Соціалізація особистості

1. Поняття соціалізації особистості.
2. Система понять «соціалізація», «соціальний розвиток», «формування особистості», «виховання», «соціалізованість», «ресоціалізація» у теорії соціалізації особистості.
3. Стадії та етапи соціалізації.
4. Форми соціалізації.
5. Механізми соціалізації.
6. Види соціалізації.
 - 6.1. Політична соціалізація.
 - 6.2. Економічна соціалізація.
 - 6.3. Статеворольова соціалізація.
7. Сім'я як інститут соціалізації.
8. Соціалізація особистості в освітніх установах.
9. Вплив засобів масової інформації.
10. Соціалізаційний вплив інтернету.

Завдання на СРС:

1. Наведіть форми політичної соціалізації.
2. Охарактеризуйте етапи економічної соціалізації.
3. Розкрийте механізми статево-рольової соціалізації.

Література: основна – 1-2; 4-5; додаткова – 2; 3; 4; 5; 8; 9; 12; 14; 16; 18-

21.

Семінар 6. Соціально-психологічний вплив і девіантна поведінка

1. Загальна характеристика соціально-психологічного впливу.
2. Види соціально-психологічного впливу.
3. Стратегії впливу.
4. Класифікація впливу.
5. Критерії ефективності впливу.
6. Способи психологічно впливу.
 - 6.1. Зараження.
 - 6.2. Паніка.
 - 6.3. Навіювання.
 - 6.4. Наслідкування.
 - 6.5. Чутки.
7. Маніпулятивні прийоми впливу.
8. Особливості психологічного насилля.
9. Поняття «девіантна поведінка» та її причини.
10. Ознаки девіантної поведінки.
11. Види та форми девіантної поведінки.
12. Профілактика та шляхи подолання девіантної поведінки.

Завдання на СРС:

1. Розкрийте особливості соціально-психологічного впливу.
2. Наведіть приклади способів психологічного впливу.
3. Визначте причини девіантної поведінки.

Література: основна – 1-2; 4-5; додаткова – 1-5; 8; 9; 12; 14; 16; 18-21.

РОЗДІЛ 3. Соціально-психологічна характеристика спілкування та міжособистісної взаємодії

Семінар 7. Спілкування як соціально-психологічна проблема

1. Поняття спілкування в соціальній психології.
2. Функції спілкування.
3. Структура спілкування.
4. Різновиди спілкування.
5. Рівні спілкування.
6. Стили спілкування.
7. Техніки та прийоми спілкування.
8. Правила переконання співбесідника.
9. Правила безконфліктного спілкування.
10. Бар'єри спілкування.

Завдання на СРС:

1. Наведіть класифікацію видів спілкування.
2. Розкрийте правила переконання співбесідника.
3. Наведіть приклади бар'єрів спілкування.

Література: основна – 1-2; 4-5; додаткова – 2; 3; 4; 8; 9; 12; 15; 18; 19-21;

24.

Семінар 8. Комунікативна сторона спілкування

1. Вербальні засоби спілкування.
2. Культура слухання та культура говоріння.
3. Невербальні засоби спілкування.
 - 3.1. Паралінгвістичні (інтенсивність голосу, тембр голосу, інтонація, діапазон голосу, тональність голосу тощо).
 - 3.2. Екстралінгвістичні (паузи, темп мовлення, зв'язність мовлення, сміх, покашлювання, заїкання і т.д.).
 - 3.3. Кінесичні (жестикуляція, міміка, пантоміміка, напрямок погляду, візуальний контакт, почервоніння й збліднення шкіри, стереотипи моторики та ін.).
 - 3.4. Проксемічні (фізична дистанція контакту, персональний простір, кут повороту до співрозмовника та ін.).
 - 3.5. Ольфакторні (природний запах людини, штучні запахи людини, запахи навколишнього середовища, в якому відбувається спілкування тощо).
 - 3.6. Тактильні (рукостискання, обійми, поцілунки, поплескування, поштовхи, прогладжування, торкання, ляпаси, удари і т.д.).
4. Поєднання вербальних та невербальних засобів у процесі спілкування.
5. Поняття «конгруентність».

Завдання на СРС:

1. Наведіть приклади трактування паралінгвістичних і екстралінгвістичних засобів спілкування.

2. Наведіть приклади трактування кінесичних і тактильних засобів спілкування.

3. Наведіть приклади трактування проксемічних і ольфакторних засобів спілкування.

Література: основна – 1-2; 4-5; додаткова – 2; 3; 4; 8; 9; 12; 15; 18; 19-21; 24.

Семінар 9. Перцептивна сторона спілкування

1. Поняття соціальної перцепції.

2. Залежність сприймання від індивідуальних, статево-рольових, вікових, професійних особливостей характеристик суб'єкта сприймання.

3. Формування першого враження про людину.

4. Стереотипізація, ідентифікація, рефлексія.

5. Емпатія та емоційний інтелект.

6. Каузальна атрибуція.

7. Види та помилки каузальної атрибуції.

8. Диспозиційна та ситуативна атрибуція.

9. Атракція як явище взаємного протягування.

10. Поняття «апперцепція».

11. Перцептивні та комунікативні бар'єри спілкуванні.

Завдання на СРС:

1. Розкрийте механізм формування першого враження про людину.

2. Наведіть приклади каузальної атрибуції.

3. Охарактеризуйте бар'єри сприймання.

Література: основна – 1-2; 4-5; додаткова – 2; 3; 4; 8; 9; 12; 15; 18; 19-21; 24.

Семінар 10. Інтерактивна сторона спілкування

1. Особливості взаємодії в соціальній психології.

2. Соціально-психологічні типи взаємодії.

3. Міжособистісна взаємодія у сумісній діяльності.

4. Конструктивні форми взаємодії.

5. Деструктивні форми взаємодії.

6. Конфліктна взаємодія та види конфліктів.

7. Психологічна структура конфлікту.

8. Стили поведінки у конфліктних ситуаціях (суперництво, співпраця, компроміс, уникнення, пристосування).

9. Основні тактики у конфліктній взаємодії.

10. Стратегії та шляхи вирішення конфлікту

Завдання на СРС:

1. Наведіть приклади соціально-психологічної взаємодії.

2. Розкрийте конструктивні та деструктивні форми взаємодії.

3. Наведіть приклади конфліктогенів спілкування.

Література: основна – 1-2; 4-5; додаткова – 2; 3; 4; 8; 12-14; 16-18; 19; 21.

РОЗДІЛ 4. Соціальна психологія груп і міжгрупової взаємодії

Семінар 11. Динамічні процеси у малій групі

1. Поняття «мала соціальна група» та її характеристики.
2. Класифікація соціальних малих груп.
3. Рівні розвитку групи (дифузна група, асоціація, корпорація, колектив).
4. Поняття «групова динаміка».
 - 4.1. Утворення малих груп.
 - 4.2. Згуртованість групи.
 - 4.3. Прийняття групових рішень.
 - 4.4. Груповий тиск і конформізм.
 - 4.5. Психологічний клімат у групі.
5. Поняття «референта група».
6. Соціометричні статуси членів групи.
7. Взаємність емоційних уподобань членів групи.
8. Наявність стійких мікрогруп міжособистісних уподобань.
9. Міжособистісна сумісність між членами групи.
10. Система відторгнення у групі.

Завдання на СРС:

1. Розкрийте рівні розвитку малої групи.
2. Охарактеризуйте динамічні процеси у малій групі
3. Розкрийте поняття «міжособистісна сумісність».

Література: основна – 1-2; 4-5; додаткова – 2; 3; 4; 8; 10; 12-14; 16; 18; 19; 21.

Семінар 12. Лідерство та керівництво в малих групах

1. Поняття лідерства та керівництва в групі.
2. Різниця між лідером і керівником.
3. Теорії походження лідерства.
4. Типології лідерів.
5. Психологічні потреби й мотиви лідера.
6. Інтелект у лідерстві.
7. Влада й авторитет лідера.
8. Види й механізми влади лідера.
9. Роль лідера у прийнятті групових рішень.
10. Стилi керівництва.

Завдання на СРС:

1. Розкрийте співвідношення понять «лідер» і «керівник».
2. Визначте психологічні причини лідерської поведінки.
3. Охарактеризуйте переваги і недоліки стилів керівництва.

Література: основна – 1-2; 4-5; додаткова – 2; 3; 4; 8; 10; 12-14; 16; 18; 19; 21.

Семінар 13. Психологічні характеристики великих соціальних груп

1. Поняття «велика соціальна група».

2. Класифікація великих соціальних груп.
 3. Ознаки великих соціальних груп.
 4. Структура великих соціальних груп.
 5. Рівні розвитку великих соціальних груп
 6. Психологічні явища у великих соціальних групах.
 - 6.1. Явища когнітивної сфери (колективні уявлення, соціальне мислення, громадська думка, суспільна свідомість, менталітет).
 - 6.2. Явища ціннісно-мотиваційної сфери (загальногруппова мотивація, групові потреби, інтереси, життєві орієнтації, ідеали, цілі, цінності).
 - 6.3. Явища афективної сфери (соціальні почуття, суспільні емоції, суспільні настрої).
 - 6.4. Явища регулятивно-вольової сфери (колективна діяльність, групова поведінка).
 7. Психологія соціальних класів.
 8. Психологія етнічних груп.
 9. Особливості психічного складу українців.
 10. Методи дослідження психології великих соціальних груп.
- Завдання на СРС:*
1. Розкрийте рівні розвитку великих соціальних груп.
 2. Охарактеризуйте особливості етнічних груп.
 3. Визначте особливості психічного складу українців.
- Література:* основна – 1-2; 4-5; додаткова – 2; 3; 4; 6; 8; 9; 12-14; 16; 18; 19; 21; 25-26.

Семінар 14. Психологічні особливості великих стихійних груп

1. Загальна характеристика великих стихійних груп.
 - 1.1. Маса.
 - 1.2. Публіка.
 - 1.3. Аудиторія.
 - 1.4. Натовп.
 2. Ознаки натовпу.
 3. Види натовпу.
 4. Механізми формування натовпу.
 5. Етапи формування натовпу.
 6. Склад натовпу.
 7. Психологічні особливості поведінки індивіда в натовпі.
 8. Загальна характеристика чуток.
 9. Види чуток.
 10. Поняття «плітки».
 11. Загальна характеристика паніки.
 12. Чинники виникнення паніки.
- Завдання на СРС:*
1. Наведіть приклади великих стихійних груп.
 2. Визначте механізми формування натовпу.
 3. Розкрийте відмінності понять «чуток» і «пліток».

Література: основна – 1-2; 4-5; додаткова – 2; 3; 4; 6; 8; 9; 12-14; 16; 18; 19; 21; 25-26.

Семінар 15. Соціальна психологія міжгрупових відносин

1. Загальна характеристика міжгрупової взаємодії.
2. Напрямки досліджень міжгрупових відносин.
3. Процеси аналізу когнітивної сфери міжгрупових відносин.
4. Поняття «соціальна ідентичність» та «соціальне порівняння».
5. Статусна соціальна структура групи.
6. Види соціальної ідентичності.
7. Особливості міжгрупової інтеграції.
8. Особливості міжгрупової диференціації.
9. Види міжгрупових феноменів (групова афіліація, групова відкритість, міжгрупова референтність).
10. Особливості міжгрупової ворожості.

Завдання на СРС:

1. Охарактеризуйте відмінності стратегій між групами на рівні соціальної стратифікації.
2. Визначте компоненти соціальної ідентичності.
3. Надайте визначення поняттю «внутрішньогруповий фаворитизм» та «міжгрупова дискримінація».

Література: основна – 1-2; 4-5; додаткова – 2-4; 7; 9; 11-13; 18; 21-26.

Семінар 16. Рефлексивна психологія територіальних громад

1. Психологія спільнот як галузь психології.
2. Проблема територіальності в соціальній психології.
3. Рефлексивні властивості територіальної спільноти.
4. Рефлексивний капітал як ресурс територіальної спільноти.
5. Рефлексивний капітал спільноти як ресурс соціалізації особистості та гуманізації стосунків у шкільній спільноті.
6. Ресурс територіальної спільноти у подоланні ризиків сім'ї.
7. Рефлексивний капітал територіальних спільнот у становленні суспільно-групових суб'єктів політики.
8. Механізми розвитку територіальних спільнот.
9. Рефлексія ідентичності та рефлексивні ресурси професійної спільноти.
10. Соціальні мережі як ландшафт роботи з клієнтом у «малому світі» сусідства.

Завдання на СРС:

1. Визначити особливості розвитку української психології спільнот.
2. Охарактеризувати рефлексивний капітал у розв'язанні соціальних дилем розвитку територіальних спільнот.
3. Визначати особливості психологічної готовності до роботи із територіальними спільнотами.

Література: основна – 4; додаткова – 1; 7; 9; 11; 22; 23.

РОЗДІЛ 5. Особливості прикладної соціальної психології

Семінар 17. Теоретичні та методичні засади прикладної соціальної психології

1. Прикладна соціальна психологія як соціальна діяльність.
2. Предмет прикладної соціальної психології.
3. Завдання прикладної соціальної психології.
4. Структура прикладної соціальної психології.
5. Відмінність понять «прикладна соціальна психологія», «соціальна робота», «соціальна допомога», «соціально-психологічна допомога».
6. Особливості прикладних досліджень у соціальній психології.
7. Напрями розвитку прикладної соціальної психології.
8. Функціональні обов'язки соціальних психологів.

Завдання на СРС:

1. Розкрийте сутність прикладної соціальної психології.
2. Розкрийте відмінність понять «прикладна соціальна психологія», «соціальна робота», «соціальна допомога», «соціально-психологічна допомога».
3. Охарактеризуйте функціональні обов'язки соціальних психологів.

Література: основна – 1-2; 4-5; додаткова – 2-4; 12; 13; 18; 21.

Семінар 18. Основні сфери застосування прикладної соціальної психології

1. Загальна характеристика сфер застосування прикладної соціальної психології.
2. Прикладна соціальна психологія у сфері економіки і виробництва.
3. Прикладна соціальна психологія у сфері політики.
4. Прикладна соціальна психологія й управління.
5. Прикладна соціальна психологія у сфері освіти та науки.
6. Прикладна соціальна психологія й охорона здоров'я.
7. Прикладна соціальна психологія і сім'я.
8. Прикладна соціальна психологія у правовій сфері.

Завдання на СРС:

1. Охарактеризуйте прикладну соціальну психологію у сфері управління.
2. Охарактеризуйте прикладну соціальну психологію у сфері освіти та науки.
3. Охарактеризуйте прикладну соціальну психологію у сфері виробництва.

Література: основна – 1-2; 4-5; додаткова – 2-4; 12; 13; 18; 21.

5. РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СЕМЕСТРОВОГО ЗАВДАННЯ

Денна форма навчання

Для студентів денної форми навчання не передбачено виконання індивідуального завдання.

Заочна форма навчання

Для студентів заочної форми навчання передбачено виконання двох індивідуальних завдань:

1) *написання термінологічного словника* – під час самостійного вивчення тем навчальної дисципліни студенту пропонується виписати 50 ключових слів і їх значення у словник;

2) *виконання тестових завдань* – після самостійного вивчення навчальної дисципліни студенту пропонується виконати 30 тестів, що відображають зміст всієї дисципліни.

Приклад тестового завдання наведено у Додатку 1.

6. КОНТРОЛЬНІ ЗАХОДИ

Денна форма навчання

Поточний контроль: опитування за темою заняття, виступи студентів при обговоренні питань на семінарських заняттях.

Рубіжний календарний контроль: проводиться двічі за семестр, зокрема, на восьмому та чотирнадцятому тижнях у формі атестації.

Рубіжний модульний контроль: виконання модульної контрольної роботи (МКР) у формі тестових завдань наприкінці вивчення дисципліни. МКР містить 28 тестів, що відображають зміст всієї дисципліни. В умовах дистанційного навчання МКР проводиться з використанням гугл-форми.

Семестровий контроль: залік. Необхідною умовою допуску до заліку є стартовий рейтинг (гс), що складає 40% від РС, або 40 балів.

Студенти, які набрали впродовж семестру рейтинг з кредитного модуля менше 0,6 R зобов'язані виконувати залікову контрольну роботу. Перелік питань представлено у Додатку 2.

Студенти, які набрали впродовж семестру необхідну кількість балів ($RD > 0,6R$) мають можливості:

а) отримати залікову оцінку (залік) так званим «автоматом» відповідно до набраного рейтингу;

б) виконати залікову контрольну роботу з метою підвищення оцінки. При цьому попередній рейтинг студента з дисципліни скасовується і він отримує оцінку R3 тільки за результатами залікової контрольної роботи.

Заочна форма навчання

Поточний контроль: опитування за темою заняття, індивідуальні семестрові завдання.

Рубіжний модульний контроль: виконання модульної контрольної роботи (МКР) у письмовій формі наприкінці вивчення дисципліни. МКР містить 3 питання, що відображають зміст всієї дисципліни. Перелік орієнтовних питань до МКР представлено у Додатку 3.

Семестровий контроль: залік. Умови допуску до заліку ті самі, що й для студентів денної форми навчання.

7. ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Денна форма навчання

Рейтинг студента з навчальної дисципліни складається з балів, що отримуються за:

1) *роботу на семінарських заняттях* – 72 бали

18 семінарів $\times$ 4 бали = 72 бали

4	активна участь у проведенні заняття; надання повної і аргументованої, логічно викладеної доповіді, відповіді, висловлення власної позиції з дискусійних питань або повністю правильне вирішення завдань з відповідним обґрунтуванням, у поєднанні зі слушними доповненнями відповідей інших студентів у процесі дискусії
3	активна участь у проведенні заняття; надання правильних відповідей або правильне вирішення завдань з незначними неточностями, порушеннями логіки викладення відповіді чи обґрунтування при вирішенні задачі
1-2	надання відповідей з чисельними значними похибками або вирішення задачі з грубими помилками, вирішення задачі без обґрунтування
0	відсутність відповіді, ухиляння від участі у семінарському занятті

2) *складання модульної контрольної роботи* – 28 балів

1 МКР (28 тестів) $\times$ 1 бал = 28 балів

28	вірно виконано всі тестові завдання
14	вірно виконано половину тестових завдань
0	не вірно виконано всі тестові завдання

Розрахунок шкали (R) рейтингу:

Сума вагових балів контрольних заходів впродовж семестру складає:

RS = 72 + 28 = 100 балів

Заочна форма навчання

Рейтинг студента з навчальної дисципліни складається з балів, що отримуються за:

1) *роботу на семінарському занятті* – 10 балів

1 семінар $\times$ 10 балів = 10 балів

8-10	активна участь у проведенні заняття; надання повної і аргументованої, логічно викладеної доповіді, відповіді, висловлення власної позиції з дискусійних питань або повністю правильне вирішення завдань з відповідним обґрунтуванням, у поєднанні зі слухними доповненнями відповідей інших студентів у процесі дискусії
5-7	активна участь у проведенні заняття; надання правильних відповідей або правильне вирішення завдань з незначними неточностями, порушеннями логіки викладення відповіді чи обґрунтування при вирішенні задачі
1-4	надання відповідей з чисельними значними похибками або вирішення задачі з грубими помилками, вирішення задачі без обґрунтування
0	відсутність відповіді, ухиляння від участі у семінарському занятті

2) написання термінологічного словника – 30 балів

30	вірно написано всі терміни
15	вірно написано половину термінів
0	не вірно виконано всі тестові завдання

3) виконання тестових завдань – 30 балів

30 тестів × 1 бал = 30 балів

30	вірно виконано всі тестові завдання
15	вірно виконано половину тестових завдань
0	не вірно виконано всі тестові завдання

4) написання модульної контрольної роботи – 30 балів

3 питання × 10 балів = 30 балів

9-10	повна, чітка, викладена в логічній послідовності відповідь на питання, що свідчить про глибоке розуміння суті питання, ознайомлення аспіранта не лише з матеріалом лекцій, але й з підручником та додатковою літературою; висловлення аспірантом власної позиції щодо дискусійних проблем, якщо такі порушуються у питанні
5-8	відповідь на питання, але не зовсім повна або не достатньо чітка, що свідчить про правильне розуміння суті питання, ознайомлення аспіранта з матеріалом лекцій та підручника; певні неточності у відповіді
2-4	достатньо поверхова відповідь на питання; суттєві помилки у відповіді
1	неправильна відповідь на питання, що свідчить про незнання відповідного навчального матеріалу, але намагання висловити власне розуміння суті поставленого питання; відсутність відповіді
0	відсутність відповіді

Розрахунок шкали (R) рейтингу:

Сума вагових балів контрольних заходів впродовж семестру складає:

$$RC = 10 + 30 + 30 + 30 = 100 \text{ балів}$$

Оцінювання залікової контрольної роботи

Залікова контрольна робота оцінюються за шкалою 100 балів.

3 питання (34 + 33 + 33) = 100 балів

34 (33) – 30 балів	відмінно	повна відповідь (не менше 90% потрібної інформації)
29 – 25 балів	добре	достатньо повна відповідь (не менше 75% потрібної інформації, або незначні неточності)
24 – 20 балів	задовільно	неповна відповідь (не менше 60% потрібної інформації та деякі помилки)
0 балів	незадовільно	незадовільна відповідь

Для отримання студентом відповідних оцінок (ECTS та традиційних) його рейтингова оцінка (**RD**) переводиться згідно з таблицею:

RD	Оцінка ECTS	Оцінка традиційна
95 – 100	відмінно	Відмінно
85 – 94	дуже добре	Добре
75 – 84	добре	
65 – 74	задовільно	Задовільно
60 – 64	достатньо (задовольняє мінімальні критерії)	
RD < 60	незадовільно	Незадовільно

8. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна література

1. Корнєв М. Н., Коваленко А. Б. Соціальна психологія: підручник. К.: Либідь, 2008. 301 с. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/414683.pdf.
2. Москаленко В. В. Соціальна психологія. Видання 2-ге, виправлене та доповнене. К.: Центр учбової літератури, 2008. 688 с. URL: http://www.dut.edu.ua/uploads/1_1473_26865900.pdf.
3. Найдьонова Л. А. Рефлексивна психологія територіальних спільнот. К. Міленіум, 2012. 280 с. URL: <http://mediaosvita.org.ua/book/refleksyvnapsyholo-giya-terytorialn/>.
4. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: навчальний посібник. К.: Академвидав, 2010. 649 с. URL: <http://librarium.freehostia.com/human/psychologija/11/socialyna-psihologiya-orban-lembrik.html>.
5. Соціальна психологія: навч. посіб. / Волянчук Н. Ю., Ложкін Г. В., Винославська О. В., Блохіна І. О., Кононець М. О., Москаленко О. В., Боковець О. І., Андрійцев Б. В. Київ, 2019. 254 с. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/27765>.

Допоміжна література

1. Боковець О. І. Феномен психологічного насилля: сутність, особливості та форми прояву. Науковий журнал «Габітус» (спеціальності: 053 Психологія, 054 Соціологія, категорія «Б»). 2021. Вип. 26. С. 48–52. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2021/26-2021/10.pdf>.
2. Кудерміна О. І., Казміренко Л. І., Власенко С. Б. Соціальна психологія: навч. посіб. Київ: 2020. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/17174>.
3. Шахова О. Г. Соціальна психологія особистості: навчальний посібник. Харків: «Контраст», 2019. 116 с. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6727/Sotsialna%20psykholohiia%20osobystosti_navchalnyi%20posibnyk_%20Shakhova_2019.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
4. Основи соціальної психології: підруч. для закл. вищої освіти/ за ред. М. М. Слюсаревського. К. : Талком, 2018. 579 с. URL: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Osnovy-socpsych.pdf>.
5. Прищак М. Д., Мацко Л. А. Психологія. Навчальний посібник. Частина І. Вінниця.: ВНТУ, 2012. 141 с.
6. Психологія мас : навчальний посібник / автор-упорядник Я. Є. Кальба. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2012. 208 с. URL: http://www.bohdan-books.com/userfiles/file/books/lib_file_1025935280.pdf.
7. Найдьонова Л. А. Рефлексивний капітал у творчому розв'язанні дилем територіальної громади. Актуальні проблеми психології. Т. 12. Психологія творчості. Вип. 13. 2011. С. 311–318. URL: https://lib.iitta.gov.ua/707321/1/NaydonovaLA_st_2011_4.pdf.
8. Циба В. Т. Теоретичні засади соціальної психології: системний підхід : монографія. К. : Університет «Україна», 2011. 359 с. URL: https://uu.edu.ua/upload/Osvita/Navch_metod_d_t/Navch_metod_materiali/Psyhologiya/Teoretichni

[zasadi_Tsiba.pdf](#).

9. Васютинський В. О. Психологічні виміри спільноти: монографія. К. : Золоті ворота. 2010. 120 с. URL: http://www.ispp.org.ua/backup_ispp/1426077022.pdf.

10. Власова О. І., Никоненко Ю. В. Соціальна психологія організацій та управління: Підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 398 с.

11. Лушпай Л. І. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії). Українознавчий альманах. 2010. Вип. 4. С. 126–131. URL: <https://kipt.sumdu.edu.ua/pdf/buling/buling.pdf>.

12. Гапон Н. Соціальна психологія: навчальний посібник. Л.: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 366 с.

13. Донченко О. А., Хазратова Н. В. Основи соціальної психології: навчальний посібник / За ред. М. М. Слюсаревського. Київ: Міленіум, 2008. 495 с. URL: <https://www.academia.edu/31387056/>.

14. Татенко В. О. Соціальна психологія впливу: монографія. К.: Міленіум, 2008. 216 с. URL: <https://www.academia.edu/31137837>.

15. Філоненко М. М. Психологія спілкування. Підручник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 224 с.

16. Москаленко В. В. Психологія соціального впливу: навч. посібник. К. : Центр учбової літератури, 2007. 448 с. URL: <https://subject.com.ua/pdf/269.pdf>.

17. Ложкін Г. В., Пов'якель Н. І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика навчальний посібник. Київ : ВД «Професіонал», 2007. 416 с. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/25821>.

18. Ануфрієва Н. М., Зелінська Т. М., Туриніна О. Л. Соціальна психологія: Навч. метод. Комплекс. К.: МАУП, 2006. 200 с. URL: https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/soc_psihol.pdf.

19. Поліщук В. М. Соціальна психологія: навч. посіб. С.: Університетська книга, 2006.

20. Психологія: навч. посіб. / О. В. Винославська, О. А. Бреусенко-Кузнєцов, В. Л. Зливков, А. Ш. Апішева, О. С. Васильєва. Київ : ІНКООС, 2005. 351 с. URL: https://www.ebk.net.ua/Book/psychology/vinoslavskaya_psihologiya/zmist.htm.

21. Козляковський П. А. Соціальна психологія: Курс лекцій. Практикум. Хрестоматія. Миколаїв: Вид. держ. ун-т, 2005. 424 с.

22. Найдьонова Л. А. Соціальний та рефлексивний капітал територіальних спільнот як чинник суспільних перетворень. Актуальні проблеми психології. 2005. Вип. 26. Т. 3. С. 195–203. URL: http://iris-psy.org.ua/publ/st_0070.pdf.

23. Найдьонова Л. А. Соціально-психологічні феномени створення територіальних спільнот. Практична психологія та соціальна робота. 2004. № 6. С. 19–22.

24. Джонсон Д. Соціальна психологія: тренінг міжособистісного спілкування. К.: Академія, 2003. 288 с.

25. Варій М. Й. Соціальна психіка нації. Львів: СПОЛОМ, 2002. 184 с.

26. Корнєв М. Н., Фомічова В. М. Психологія масової поведінки. К., 2000.

9. СПИСОК ПОСИЛАНЬ

1. Андреева Г.М. Социальная психология. М., 1997.
2. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: навчальний посібник. К.: Академвидав, 2010. 649 с.
3. Психологія: навч. посіб. / О. В. Винославська, О. А. Бреусенко-Кузнєцов, В. Л. Зливков, А. Ш. Апішева, О. С. Васильєва. Київ : ІНК ОС, 2005. 351 с.
4. Платонов К. К. О системе психологи. М. : Мысль, 1972. 216 с.
5. Москаленко В. В. Соціальна психологія. Видання 2-ге, виправлене та доповнене. К.: Центр учбової літератури, 2008. 688 с.
6. Андреева Г. М. Социальная психология. Учебник для высших учебных заведений. М.: Аспект Пресс, 2001. 384 с.
7. Петровский А. В. О психологии личности. М. : Знание, 1971. 64 с.
8. Соціальна психологія: навч. посіб. / Волянчук Н. Ю., Ложкін Г. В., Винославська О. В., Блохіна І. О., Кононець М. О., Москаленко О. В., Боковець О. І., Андрійцев Б. В. Київ, 2019. 254 с.
9. Філоненко М. М. Психологія спілкування. Підручник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 224 с.
10. Максименко С.Д. Общая психология. Учебное пособие. М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер». 2001. 528 с.
11. Корнєв М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія: Підручник. К.: Либідь, 2008. 301 с.
12. Ложкін Г. В., Пов'якель Н. І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика навчальний посібник. Київ : ВД «Професіонал», 2007. 416 с.
13. Прищак М. Д., Мацко Л. А. Психологія. Навчальний посібник. Частина І. Вінниця.: ВНТУ, 2012. 141 с.
14. Коноваленко М. Ю. Теорія комунікації. М : Юрайт, 2013. 415 с.
15. Коноваленко М. Ю., Коноваленко В. А. Психология общения. Издательство: Юрайт. 2016 468 с.
16. Кудерміна О. І., Казміренко Л. І., Власенко С.Б. Соціальна психологія. Київ: 2020.
17. Гуревич П. С. Психология: учебник для студентов вузов. М.: ЮНИТИ-ДАНА. 320 с.
18. Найдьонова Л. А. Рефлексивна психологія територіальних спільнот. К. Міленіум, 2012. 280 с.
19. Найдьонова Л. А. Рефлексивний капітал у творчому розв'язанні дилем територіальної громади. Актуальні проблеми психології. Т. 12. Психологія творчості. Вип. 13. 2011. С. 311–318.
20. Лушпай Л. І. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії). Українознавчий альманах. 2010. Вип. 4. С. 126–131.

10. ДОДАТКИ

Додаток 1. Зразки тестового завдання

Тестове завдання 1. Виберіть одну правильну відповідь із запропонованих.

Процес входження індивіда в суспільство, активного засвоєння ним соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в певному суспільстві – це:

- А) адаптація
- Б) індивідуалізація
- В) соціалізація
- Г) екстеріоризація

Тестове завдання 2. Виберіть одну правильну відповідь із запропонованих.

Інтерпретація необхідної суб'єкту інформації шляхом приписування партнеру по взаємодії можливих почуттів, причин і мотивів поведінки – це:

- А) диспозиція
- Б) атракція
- В) каузальна атрибуція
- Г) ефект стереотипів

Тестове завдання 3. Виберіть одну правильну відповідь із запропонованих.

Комунікативна сторона спілкування розкривається у:

- А) механізмі соціальної перцепції, формуванні першого враження
- Б) стратегіях взаємодії, структурі взаємодії
- В) обміні інформацією, зворотному зв'язку, комунікативних бар'єрах
- Г) сприйнятті співрозмовника, формуванні першого враження

Тестове завдання 4. Виберіть одну правильну відповідь із запропонованих.

Спосіб соціалізації, що здійснюється через певні інститути, наприклад, дитячий садок, школу, засоби масової інформації – це:

- А) міжособистісний
- Б) традиційний
- В) інституційний
- Г) ритуальний

Тестове завдання 5. Виберіть одну правильну відповідь із запропонованих.

До невербальних засобів спілкування належать:

- А) жести
- Б) сміх
- В) запах
- Г) все вищеперераховане

Додаток 2. Перелік питань до залікової контрольної роботи

1. Предмет і завдання соціальної психології.
2. Становлення соціальної психології як науки.
3. Структура соціальної психології.
4. Категорії соціальної психології.
5. Зв'язок соціальної психології з іншими науками.
6. Основні напрямки розвитку зарубіжної соціальної психології.
7. Місце соціальної психології у системі наукового знання
8. Система методів соціальної психології.
9. Основні вимоги до вибору методів соціально-психологічного дослідження.
10. Етичні проблеми соціально-психологічного дослідження
11. Поняття особистості в соціальній психології.
12. Проблема біологічного та соціального в особистості.
13. Співвідношення понять «індивід», «індивідуальність» та «особистість».
14. Соціально-психологічна структура особистості
15. Вікова періодизація розвитку особистості.
16. Поняття та структура «Я-концепції».
17. Соціальна установка особистості
18. Соціальний статус особистості.
19. Соціальна роль особистості.
20. Поняття соціалізації особистості.
21. Стадії та етапи соціалізації.
22. Форми та види соціалізації.
23. Механізми соціалізації.
24. Загальна характеристика соціально-психологічного впливу.
25. Способи психологічно впливу.
26. Маніпулятивні прийоми впливу.
27. Особливості психологічного насилля.
28. Поняття «девіантна поведінка», її види та форми.
29. Поняття спілкування в соціальній психології.
30. Функції та структура спілкування.
31. Рівні та стилі спілкування.
32. Бар'єри спілкування.
33. Вербальні засоби спілкування.
34. Невербальні засоби спілкування.
35. Поняття соціальної перцепції.
36. Формування першого враження про людину.
37. Стереотипізація, ідентифікація, рефлексія.
38. Емпатія та емоційний інтелект.
39. Каузальна атрибуція.
40. Атракція як явище взаємного протягування.
41. Особливості взаємодії в соціальній психології.
42. Соціально-психологічні типи взаємодії.
43. Конструктивні форми взаємодії.
44. Деструктивні форми взаємодії.

45. Поняття «конфлікт» у сучасній психологічній науці
46. Конструктивні та негативні функції конфліктів.
47. Типологія конфліктів.
48. Психологічна структура конфлікту.
49. Динаміка конфлікту: етапи та фази.
50. Стили поведінки у конфліктних ситуаціях.
51. Стратегії та шляхи вирішення конфлікту.
52. Конфліктогени спілкування та їх подолання.
53. Поняття «мала соціальна група» та її характеристики.
54. Класифікація соціальних малих груп.
55. Рівні розвитку малої групи.
56. Поняття «групова динаміка».
57. Соціометричні статуси членів групи.
58. Поняття лідерства та керівництва в групі.
59. Різниця між лідером і керівником.
60. Роль лідера у прийнятті групових рішень.
61. Поняття «велика соціальна група».
62. Структура великих соціальних груп.
63. Психологічні явища у великих соціальних групах.
64. Загальна характеристика великих стихійних груп.
65. Ознаки та види натовпу.
66. Психологічні особливості поведінки індивіда в натовпі.
67. Загальна характеристика чуток.
68. Загальна характеристика паніки.
69. Загальна характеристика міжгрупової взаємодії.
70. Соціальна ідентичність і порівняння.
71. Міжгрупова інтеграція та диференціація.
72. Особливості міжгрупової ворожості.
73. Проблема територіальності в соціальній психології.
74. Рефлексивний капітал спільноти як ресурс соціалізації особистості та гуманізації стосунків у шкільній спільноті.
75. Ресурс територіальної спільноти у подоланні ризиків сім'ї.
76. Рефлексія ідентичності та рефлексивні ресурси професійної спільноти.
77. Соціальні мережі як ландшафт роботи з клієнтом у «малому світі» сусідства.
78. Прикладна соціальна психологія як соціальна діяльність.
79. Структура прикладної соціальної психології.
80. Напрями розвитку прикладної соціальної психології.

Додаток 3. Перелік орієнтовних питань до МКР

Варіант № 1

1. Охарактеризуйте основні розділи соціальної психології.
2. Розкрийте сутність поняття «соціалізація» та визначте її основні етапи.
3. Охарактеризуйте шляхи подолання конфліктів.

Варіант № 2

1. Охарактеризуйте основні методи соціальної психології.
2. Назвіть і проаналізуйте функції спілкування.
3. Охарактеризуйте поняття «груповий тиск».

Варіант № 3

1. Розкрийте поняття «Я-концепція» особистості та назвіть її структурні компоненти.
2. Охарактеризуйте поняття «вербальне спілкування» та «невербальне спілкування».
3. Розкрийте відмінності між поняттями «лідерство» та «керівництво».

Варіант № 4

1. Охарактеризуйте поняття «соціальна установка», назвіть її функції.
2. Розкрийте сутність перцептивної сторони спілкування.
3. Охарактеризуйте механізми управління натовпом.